

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітній ступінь «магістр»

на тему:

**«СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З БАГАТОДІТНИМИ СІМ'ЯМИ»**

Виконала: здобувачка вищої освіти
II курсу 261 групи денної форми навчання,
спеціальності 231 «Соціальна робота»
Анфінагентова Анастасія Василівна
Керівник: д.пед.н., проф. Коляда Н. М.
Рецензент: д.пед.н., проф. Кравченко О. О.

Умань – 2022 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 2.....	39
83. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ» (ОНП «СОЦІАЛЬНА РОБОТА», СПЕЦІАЛЬНІСТЬ 231 СОЦІАЛЬНА РОБОТА): НАВЧ.-МЕТОД. ВИД. / УКЛАД.: КОЛЯДА Н.М. ; УМАНСЬКИЙ ДЕРЖ. ПЕД. УН-Т ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧІНИ, Ф-Т СОЦ. ТА ПСИХ. ОСВІТИ, КАФ. СОЦ. ПЕДАГОГІКИ ТА СОЦ. РОБОТИ. УМАНЬ : УДПУ, 2022. 33 С..	91
161. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З БАГАТОДІТНОЮ СІМ'ЄЮ. URL: HTTPS://PIDRU4NIKI.COM/73062/SOTSILOGIYA/SOTSIALNA_ROBO TA_BAGATODITNOYU_SIMYEYU	98
166. СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ: НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК / ЗА РЕД. ПРОФ. А.Й. КАПСЬКОЇ. К. : ЦЕНТР НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ, 2018. 352 С.....	98
170. СУЧАСНІ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: АНТОЛОГІЯ [УПОР. Т. СЕМИГІНА]. КИЇВ: АКАДЕМІЯ ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН І ТУРИЗМУ, 2021. 160 С.....	99
176. Щодо соціальної підтримки багатодітних сімей. URL: https://social.te.gov.ua/articlearticles/2022/03/11/shodo-socialnoyi-pidtrimki-bagatoditnih-simej/	99
<i>ЯКА СІМ'Я ВВАЖАЄТЬСЯ БАГАТОДІТНОЮ І ЯКИЙ РОЗМІР ДОПОМОГИ НА ДІТЕЙ?</i>	105
<i>КОМУ НАДАЄТЬСЯ ДОПОМОГА НА ДІТЕЙ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬСЯ В БАГАТОДІТНИХ СІМ'ЯХ?</i>	106

ЯКІ УМОВИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТАКОЇ ДОПОМОГИ І НА ЯКИЙ ПЕРІОД ЇЇ НАРАХОВУЮТЬ?.....	106
У ЯКИХ ВИПАДКАХ МОЖЕ БУТИ ПРИПИНЕНО ВИПЛАТУ ТАКОЇ ДОПОМОГИ?.....	106
КУДИ ЗВЕРТАТИСЯ, ЩОБ ОТРИМАТИ ДОПОМОГУ НА ДІТЕЙ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬСЯ В БАГАТОДІТНИХ СІМ'ЯХ, І ЯКІ ПОТРІБНІ ДОКУМЕНТИ?.....	107
НА ЯКІ ПІЛЬГИ МАЄ ПРАВО БАГАТОДІТНА СІМ'Я?.....	108
БАГАТОДІТНІ СІМ'Ї:.....	110
ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА.....	110

ВСТУП

Багатодітна сім'я є важливим соціальним інститутом суспільства, а величезний діапазон і унікальність засобів впливу такої сім'ї на дітей роблять її потужним, незамінним засобом соціалізації та соціального становлення особистості. Проте, останніми роками, у суспільстві все частіше з'являється думка, що багатодітна сім'я – потенційно неблагополучна або асоціальна сім'я. На нашу думку, цей стереотип не є правильним, тому що за сучасної соціально-економічної ситуації багатодітним сім'ям живеться доволі важко, часто вони отримують статус малозабезпечених сімей і саме через це потребують суттєвої допомоги від держави.

Ідеологія пріоритету багатодітної сім'ї, визнання її цінності для життя та розвитку не тільки конкретної людини, але й суспільства у цілому, закріплена в багатьох нормативних документах нашої країни. Згідно із Законом України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III, після внесення ряду змін визначено, що багатодітна сім'я – це «сім'я у якій подружжя (чоловік та жінка) перебувають у зареєстрованому шлюбі, разом проживають та виховують трьох і більше дітей, у тому числі кожного із подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує».

Сучасний стан соціального захисту багатодітних сімей в Україні свідчить про основні проблеми реалізації політики соціального захисту багатодітних сімей органами місцевого самоврядування, а також аналізуються муніципальні програми щодо підтримки багатодітних сімей, визначаються показники якості соціальних послуг щодо соціального захисту багатодітних сімей.

На основі аналізу реалізації політики соціального захисту багатодітних сімей органами місцевого самоврядування» визначено, що незважаючи на досить широку пільгову політику в Україні, багатодітні сім'ї досить часто ототожнюються із категорією малозабезпечених родин, а

державна ініціатива щодо підвищення виплат із кожною наступною дитиною викликає дискусії в суспільстві, щодо взагалі необхідності таких виплат. Для України, як і для європейських країн, суперечливою є ситуація, коли поліпшення добробуту сім'ї не сприяє підвищенню рівня народжуваності.

На основі показників якості соціальних послуг щодо соціального захисту багатодітних сімей висвітлено ідею, що на сьогодні, існують різні критерії оцінки якості соціальних послуг та соціального забезпечення багатодітних сімей, що ґрунтуються на теоретичних положеннях та практичному досвіді діяльності соціальних служб. В сучасному науковому дискурсі не існує єдиного підходу до визначення ефективної системи показників якості соціальних послуг щодо соціального захисту багатодітних сімей. Така дискусія пов'язана головним чином із певною суб'єктивністю оцінки соціальних послуг безпосередньо користувачами цих послуг. Оскільки, самі користувачі за певних умов не можуть об'єктивно надати відповідь щодо отриманих послуг, тому серед факторів, що формують оцінку якості соціальних послуг важливе місце відіграють спостереження професіоналами-колегами за процесом комунікації під час надання соціальної послуги, а також фахова оцінка працівника соціальної служби, що ґрунтується на безпосередньому професіоналізмі надавача послуг.

Ґрунтовну теоретичну розробку проблеми надання соціальної допомоги багатодітним родинам здійснили такі сучасні науковці у сфері соціальної роботи, як А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Л. І. Мигович, С. В. Толстоухова, І. М. Трубавіна та ін.

Про надання послуг потерпілим від насильства в сім'ї та законодавчий аспект вирішення цієї проблематики йдеться у роботах В. М. Левченко, Н. Ф. Романової, Т. В. Семигіної.

Розглядаючи стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дослідження можна зазначити, що проблематика дослідження є достатньо актуальною. Проте, незважаючи на досить широке проблемне коло наукових

розробок, залишається відкритим і майже не дослідженим питання діяльності органів місцевого самоврядування у виробленні політики соціального захисту багатодітних сімей та розроблення механізмів її впровадження на муніципальному рівні. Поки що в українській науці соціальний захист багатодітних сімей розглядається в загальнодержавній площині та майже не приділяється увага локальним аспектам соціальної політики, соціальної роботи щодо такої пільгової категорії населення.

Актуальність наукової проблеми, потреба у розв'язанні виявлених суперечностей, актуальність і недостатність наукового опрацювання проблеми зумовили вибір теми дослідження – **«Соціально-психологічні особливості соціальної роботи з багатодітними сім'ями»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Магістерська робота виконана відповідно до наукової теми кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Актуальні проблеми соціально-педагогічної теорії та практики (№ 0111U007547)».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити соціально-психологічні особливості соціальної роботи з багатодітними сім'ями.

Відповідно до мети було визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати стан дослідженості наукової проблеми.
2. Охарактеризувати нормативно-правове забезпечення у сфері соціального захисту багатодітних сімей.
3. Визначити основні технології соціальної роботи з багатодітною родиною.
4. Обґрунтувати та експериментально перевірити соціально-психологічні особливості соціальної роботи з багатодітними сім'ями.

Об'єкт дослідження – соціальна робота з багатодітними сім'ями.

Предмет дослідження – соціально-психологічні особливості соціальної роботи з багатодітними сім'ями.

Методи дослідження – *теоретичні*: порівняльний аналіз наукових джерел для визначення основних понять та вивчення теоретичних основ проблеми дослідження; *емпіричні*: – задля перевірки соціально-психологічних особливостей соціальної роботи з багатодітними сім'ями; включене спостереження, авторське анкетування та бесіди з членами багатодітних сімей; форми і методи соціально-педагогічної корекції стосунків між батьками та дітьми, експериментальна програма гармонізації дитячо-батьківських стосунків у багатодітних сім'ях.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що результати дослідження впроваджено у практику роботи факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини імені Павла Тичини. Матеріали дослідження, (зокрема визначені соціально-психологічні особливості соціальної роботи з багатодітними сім'ями) можуть бути використані у змісті соціально-педагогічної послуги з метою посилення виховної функції батьків у багатодітній родині, у центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також у практичній соціальній та соціально-педагогічній роботі.

Апробація результатів дослідження. Результати магістерської роботи доповідались на науково-практичних заходах: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (Умань, 2022 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Наука. Освіта. Молодь» (Умань, 2022 р.) та ін.

Публікації. Положення магістерської роботи викладено у трьох публікаціях: 1 статті у збірнику наукових праць магістрантів факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини; 2 тезах науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (всього 205 найменувань, з них 25 – іноземними мовами), 3 додатків. Загальний обсяг роботи складає 113 сторінок, основний текст – 79 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Соціальна робота з багатодітними сім'ями як наукова проблема

Сьогодні в Україні спостерігається демографічна криза та старіння нації. Кількість народжених дітей невисока, натомість смертність населення зростає щороку. Одним із засобів підвищення народжуваності в державі має стати покращення рівня соціального захисту сімей із дітьми, зокрема й багатодітних і малозабезпечених сімей. Підвищення рівня соціального захисту багатодітних та малозабезпечених сімей повинне стимулювати народжуваність і знизити страх молодих сімей перед народженням дітей [30, с. 31].

У сучасних умовах багатодітні й малозабезпечені сім'ї потребують підвищеного соціального захисту. Сучасна соціально-економічна трансформація Української держави створює нові виклики в процесі соціалізації підростаючого покоління. В інформаційному суспільстві перед кожною особистістю постають нові соціальні загрози, зокрема: інформаційні маніпуляції, процес соціалізації набуває більшої стихійності у його кіберскладовій, тому особливої уваги потребують підлітки, адже в цьому віці відбувається вибір життєвих цінностей. Діти підліткового віку з багатодітних сімей знаходяться в зоні ризику, внаслідок скорочення персоніфікованої уваги від батьків, переважного впливу дитячої спільноти (брати та сестри) на соціальний розвиток особистості, недостатнього матеріально-фінансового забезпечення їх потреб, як правило, відсутності залучення підлітків до економічної підсистеми родини та інших ознак, пов'язаних з багатодітністю [80, с. 51].

Основною джерельною базою даного дослідження стали нормативно-законодавчі акти України та міжнародні договори, в яких закріплені основні положення щодо забезпечення соціального захисту багатодітних сімей. Зокрема, Конституції України, Сімейний кодекс України, Закони України, Постанови Верховної Ради та кабінету міністрів України, Накази Міністерства соціальної політики України, Державні стандарти та інші типові документи. Щодо міжнародних документів у питання соціального захисту багатодітних сімей, то тут варто звернути увагу на «Загальну декларацію прав людини», «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права», «Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права», конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» 1979 р., «Про права дитини».

Розглядаючи стан наукової розробки дослідження, варто виокремити певні проблемні питання, що так чи інакше розглядалися науковцями в процесі вироблення ефективної моделі соціального захисту багатодітних сімей: по-перше, це наукова дискусія щодо визначення понять «соціальний захист», «соціальна політика», а також «соціальне забезпечення» (А. Дутчак, С. Кузьменко, С. Синчук, М. Тімофєєва); по-друге, варто виокремити напрям дослідження, що стосується реалізації сімейної політики в Україні (К. Арабаджи, О. Бурлака, К. Шмигля); по-третє, актуальними є дослідження щодо удосконалення системи соціального захисту багатодітних сімей в Україні (Ю. Афанасьєва, Л. Безтелесна, Ю. Нагай, Г. Юрчик, С. Галашко, О. Кочемировська, О. Пищуліна, Р. Підлипна та М. Фаріон); по-четверте, в науковому дискурсі обговорюються питання, що орієнтовані на запровадження в Україні європейського досвіду соціального забезпечення та визначення конкретних кроків щодо поліпшення цієї сфери в Україні (О. Савчук, Є. Яригіна).

Взаємостосунки між батьками та дітьми, різноманітні проблеми багатодітних сімей були і залишаються предметом вивчення вітчизняних та зарубіжних педагогів, соціологів, психологів.

Дослідженню проблем багатодітних родин приділяли увагу О. Власова, В. Злагодух, Л. Помиткіна. Вагомий внесок у розробку різних аспектів проблеми багатодітної сім'ї та родинного виховання зробили такі вітчизняні педагоги, як: А. Антонова, Ю. Азаров, О. Зверєва, Т. Лодкіна, О. Орлова, А. Харчев, Т. Шульга. Соціальними педагогами, які здійснювали аналіз проблематики дитячо-батьківських стосунків у багатодітних сім'ях, є А. Годлевська, А. Капська, І. Трубавіна.

Не дивлячись на те, що проблематикою дитячо-батьківських стосунків у багатодітних сім'ях займалося багато науковців, форми і методи соціально-педагогічної корекції таких стосунків потребують деталізації та подальшого ґрунтовного вивчення.

У сучасному суспільстві з його глобалізаційними викликами ускладнюються виховні впливи на особистість. Передусім це пов'язано із трансформаційними змінами в інституті сім'ї, детермінацією виховної функції деструктивними соціальними чинниками, розмиттям усталених виховних традицій та ідеалів, тенденцією до зміни традиційного способу сімейного життя, зростанням кількості позашлюбних народжень і соціальної відчуженості між батьками та дітьми, розвитком нових типів сімей. Усе це загострює потребу концептуального осмислення сімейного виховання у теорії і виховній практиці як соціальнопедагогічного явища і феномену.

Труднощі сучасної сім'ї в самостійному розв'язанні виховних проблем зумовлюють визначення соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання і виявлення комплексних характеристик, які б давали об'єктивне уявлення про його сутність у контексті виховного потенціалу сімейного середовища, особливостей батьківсько-дитячих взаємин, причинно-наслідкових зв'язків, стереотипів та інновацій у виховній діяльності. Інтенсивне примноження емпіричної інформації щодо сімейного виховання в різних галузях знання потребує її узагальнення, систематизації та структурування на основі застосування якісно нової методології, яка б

сприяла його представленню у цілісній багатоаспектності – концептуалізації.

Питання сімейного виховання актуалізуються положеннями Конституції України, Сімейного кодексу України, Законів України «Про охорону дитинства», «Про попередження насильства в сім'ї», а також в основоположних міжнародних документах щодо сімейного виховання, захисту прав дітей і батьків – Конвенції ООН про права дитини, Європейській конвенції про здійснення прав дітей, «Гаазькій Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей» та інших.

Теоретичний базис досліджень сімейного виховання та факторів його детермінації закладено працями Д. Дьюї, Дж. Локка, П. Каптерєва, Я. Коменського, Я. Корчака, П. Лесгафта, А. Макаренка, М. Мід, П. Наторпа, І. Песталоцці, Ж-Ж. Руссо, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського.

Значний внесок у розуміння сутності сімейного виховання здійснили філософи (С. Васильєв, В. Дубицький, А. Муронов, С. Франк, В. Франкл), психологи (Б. Ананьєв, Т. Андрєєва, Е. Берн, І. Бех, Т. Говорун, Х. Джайнотт, Я. Коломінський, Б. Кочубей, В. Кравець, Т. Стефаненко), соціологи (А. Антонов, Е. Гідденс, С. Голод, М. Вебер, І. Кон, В. Меншутін, А. Харчев, В. Ядов), педагоги (Б. Бітінас, Н. Боритко, А. Биков, О. Вишневський, Н. Голованова, О. Захаренко, Л. Канішевська, В. Коберник, Т. Кравченко, І. Підласий, В. Постовий, І. Сопівник, М. Стельмахович, Г. Фінчук, Н. Щуркова), соціальні педагоги (Г. Бєвз, І. Зверєва, Г. Лактіонова, А. Мудрик, І. Рогальська-Яблонська, А. Рижанова, Н. Сейко, І. Трубавіна, С. Харченко, Н. Чернуха). Предметом осмислення вчених стало поняття виховання і його принципи, парадигми, вікова антропологія, закономірності, механізми ідентифікації і виховного впливу, інституційні особливості, психологія взаємин у малих групах, основні

фактори виховного середовища, характеристики соціально значущої діяльності, інтеграція виховних впливів.

Дослідження сімейного виховання здійснено в різних аспектах: історичному (Р. Абрамян, К. Аллан, І. Кон, В. Федяєва, І. Фатхутдінова), прогностичному (А. Антонов, П. Голод), стосовно віку дитини (Дж. Боулбі, Л. Виготський, Д. Ельконін, Е. Еріксон, Р. Заззо, Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо), щодо міжпоколінних відносин батьків і дітей (Х. Джайнотт, Б. Дубін, М. Кріндле, Н. Хоув, В. Штраус), особливостей батьківсько-дитячих відносин (В. Заслуженюк, О. Косарева, В. Семиченко, Н. Синягіна), сімейних цінностей (Л. Канішевська, Б. Ковбас, В. Костів, Т. Кравченко, В. Постовий), психологічного мікроклімату (Р. Берк, Г. Будинайте, К. Кволс, Р. Кембелл, З. Кісарчук, С. Ковальов, Д. Райгородський, В. Сатір), як гендерного конструкту (Т. Говорун, С. Вихор, М. Зубілевич, В. Кравець, О. Кікінежді, О. Остапчук, Н. Павлуценко, В. Синякова, Л. Яценко), у контексті батьківської компетентності й виховання батьків (А. Адлер, О. Безпалько, І. Братусь, Л. Буніна, Т. Гурко, І. Зверєва, Г. Лактіонова, Р. Овчарова, С. Харченко, І. Трубавіна, Р. Хавула), сімейної депривації (Г. Бевз, Т. Говорун, Р. Вайноле, Л. Канішевська, О. Красницька, Г. Філіппова), домашнього насилля (Ю. Галустян, О. Захаров, Л. Пovalій, О. Сидоренко, Г. Роменський), економічної соціалізації (Г. Авер'янова, Е. Девіс, А. Маршал) тощо.

Учені вивчають особливості сімейного виховання в різних типах сімейних середовищ (Т. Афанасьєва, С. Мінухін, Г. Фішман) і різних типах сімей: неповної (М. Докторович), розлученої (О. Максимович), дистантної (Н. Куб'як), молоді (І. Трубавіна), прийомної (Г. Бевз, Л. Волинець, І. Зверєва), патронатної (З. Кияниця, Ж. Петрочко), дезадаптованої (Ю. Данько, В. Солоніков); у різних етнічних культурах (Л. Біленкова, З. Мустафаєва, І. Кон, О. Сурженко, З. Янішевська); щодо підготовки до батьківства (Н. Гусак, І. Даценко, Н. Максимовська), забезпечення прав дитини у складних життєвих обставинах (Ж. Петрочко), технологій

соціальнопедагогічної підтримки (О. Белоліпцева, І. Братусь, Л. Буніна, Н. Грабовенко, І. Зверєва, З. Кияниця, Р. Кравченко, Г. Постолук, Дж. Райкус, Т. Соловійова, Л. Савінов, В. Торохтій).

Питання формування державної сімейної політики є одним з пріоритетних напрямів державної політики. Адже важливою цінністю українського народу є сім'я. Це є першоосновою суспільства де є найкращі умови для захисту і розвитку дітей, їх індивідуальних особливостей. Сім'я багато в чому передбачає те, якою стане людина в майбутньому, які моральні якості вона понесе у світ, яким буде її здоров'я та ін. Завдяки батькам дитина засвоює норми людських взаємин, загальнолюдські цінності. При цьому провідними чинниками виступають психологічний клімат сім'ї, спосіб внутрішньосімейного життя та його стиль, тобто йдеться про систему цінностей сім'ї, моральні ідеали, потреби, сімейні традиції.

Аналізуючи сучасну демографічну ситуацію за останні роки, слід зазначити, що Україна протягом вже тривалого часу знаходиться в серйозній демографічній кризі. Небезпека її полягає в тому, що вона більш інертна, пролонгована в часі та важко керована. Народжуваність в Україні знизилась до рівня, що не забезпечує відтворення поколінь, навпаки, відчутні тенденції поглиблення процесу старіння нації. Частково така проблема пов'язана із зламом стереотипів поглядів на виконання ролей чоловіка і жінки. Сучасна сім'я заснована на рольовому партнерстві в економічному внеску в бюджет сім'ї, а подекуди й жінка стає головою сім'ї, забезпечує економічну стабільність, соціальну безпеку сім'ї. Із значним залученням жінок у робочу силу відбувається перегляд цінностей самих жінок, які на перше місце ставлять роботу та кар'єрне зростання, а вже потім створення сім'ї та народження дітей. В Україні втрачаються традиції багатодітності пар. Як наслідок – збільшення кількості бездітних пар, які не бажають мати дітей або обмеження народженням однієї дитини, що аж ніяк не сприяє вирішенню демографічної ситуації в державі.

У зв'язку з вищеперерахованими тенденціями є необхідність значного посилення уваги з боку громадськості та держави до проблем сімей, які не зважаючи на низку труднощів, мають сміливість народжувати та виховувати троє і більше дітей. Адже, якщо враховувати природну складову демографічного руху, то народження трьох і більше дітей є запорукою розширеного відтворення населення.

Парламентське слухання на тему «Інститут сім'ї в Україні: стан, проблеми та шляхи їх вирішення» 2011 року визначило низку суперечностей між соціумом і сім'єю: сім'я не задовольняє потреби соціуму у фізичній і духовній репродукції населення, соціум не забезпечує належних умов життєдіяльності сім'ї. Також визнано, що незважаючи на прийняття значної частини законодавчих та нормативно-правових актів, спостерігається подальша втрата розвитку інституту сім'ї в Україні. Це в свою чергу вимагає від суспільства рішучих дій, тобто перегляду існуючих державних заходів, які спрямовані на покращення соціального захисту та підтримки багатодітних сімей в Україні, вироблення комплексних та цілеспрямованих заходів держави на основі запозичень та адаптації до умов України найкращих зразків соціальних програм у країнах Європи, які діють з підтримки багатодітних сімей. Це в свою чергу обумовлює актуальність обраної теми.

Дослідженню основних засад державної сімейної політики України присвятили свої праці такі вітчизняні науковці Л. Короткова, Л. Ковальчук, В. Узніченко, Л. Мелешко, В. Довженко, Я. Шевченко, Д. Турбальов, О. Павленко, В. Закриницька, Р. Безлюдний, І. Чеховська, та ін. Становищем багатодітних сімей, їхніми проблемами та надання соціальної допомоги, роботу фахівців соціальної роботи з багатодітною родиною вивчали А. Антонов, Т. Бодрова, М. Зирянова, Н. Дивіцина, А. Попов, Н. Рибаківа, С. Харченко та багато інших. Розробкою форм і методів роботи з багатодітною родиною займалися Е. Караєва, Г. Дмитрієв, І. Кон, А. Белкін, В. Бочарова ітн. Аналізом міжнародного законодавства здійснили О. Балакірева, Т.

Бондар, Л. Волинець, Н. Рингач, Д. Касьянова, Л. Кривачук, Л. Крамаренко, С. Нечипоренко та інші. Проблемами розвитку інституту сім'ї та демографічним аспектам сімейної політики свої праці присвятили зарубіжні вчені М. Ганслі, П. Макдональд, Д. Блум, А. Вебер, Д. Попеное. Аналізом європейського досвіду соціальних програм, щодо захисту, розвитку та підтримки багатодітних сімей займалися Л. Безтелесна, М. Залата, Ю. Афанасьєва, А. Добрянський, В. Стинська, В. Безлюдна, В. Стинська та ін.

Дослідженням сім'ї, її складу, структури, характеру взаємовідносин присвячені праці І. Зверєва, Т.Алексєєнко, Е. Берн, Дж. Боулбі, Т. Буленко, А. Варга, В. Васютинський, Е. Ейдемільер, Т. Івончик, С. Ковальов, О. Пенькова, Т. Титаренко, В. Юстицькис, В. Заслуженюк, В. Семиченко, Г. Хоментаскас, А. Співаковська, Т. Кулікова, І. Трубавіна та ін.

Водночас в період економічної та політичної кризи залишається недостатньо вивченим питання основних потреб багатодітних родин України, шляхи та умови державної й соціальної підтримки, напрямки вдосконалення політики в правовому регулюванні в Україні.

Для України при реформуванні системи соціального захисту такої категорії населення як багатодітні сім'ї, можуть бути прикладом деякі європейські підходи, що відповідають специфіці економічного розвитку держави, ментальним особливостям та соціальній структурі, що вже склалася. Зокрема: співпраця, співробітництво, спілкування та безперервна соціальна комунікація між органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями у питаннях, важливих для сприяння, побудови та / або посилення індивідуальної та колективної поведінки багатодітних сімей, що дає можливість цим сім'ям подолати свій стан вразливості; створення системи пільг для багатодітних сімей на зразок європейських: пільги в системі оподаткування, охороні здоров'я, можливість безкоштовного харчування в їдальнях садочків та шкіл тощо; запровадження єдиної сімейної електронної картки із чітким переліком послуг щодо

можливості використання цієї картки (наприклад, знижка на соціальні продукти, проїзд у транспорті, знижка у отриманні певного набору соціальних послуг тощо); поряд із соціальною допомогою держави, доречно було б запровадити певний перелік соціальної підтримки чи компенсації від органів місцевого самоврядування у співпраці із меценатськими організаціями, зокрема щодо оздоровлення дітей, захист їх прав і свобод, успішної реалізації інклюзивної політики [11, с. 5–6].

Отже, розглядаючи стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дослідження можна зазначити, що проблематика дослідження є достатньо актуальною. Проте, незважаючи на досить широке проблемне коло наукових розробок, залишається відкритим і майже не дослідженим питання діяльності органів місцевого самоврядування у виробленні політики соціального захисту багатодітних сімей та розроблення механізмів її впровадження на муніципальному рівні. Поки що в українській науці соціальний захист багатодітних сімей розглядається в загальнодержавній площині та майже не приділяється увага політиці органів місцевого самоврядування щодо такої пільгової категорії населення.

1.2. Нормативно-правове забезпечення у сфері соціального захисту багатодітних сімей

У підрозділі розглянуто основні нормативно-правові акти України щодо соціального захисту багатодітних сімей. Зазначено, що нормативно-правове забезпечення соціального захисту багатодітних сімей в Україні має досить розгалужену структуру – від законів та підзаконних актів до муніципальних програм.

Проте, незважаючи на досить широкий спектр проблем багатодітних сімей, що представлені у відповідних нормативно-правових актах, ці проблеми мають переважно загальний характер, а їх вирішення не передбачає реальних механізмів. Тому доречно було б розробити Закон

України щодо соціального та компенсаційного забезпечення багатодітних сімей в Україні із зазначенням чіткої диференціації такої категорії населення та відповідними кроками в її соціальному захисті. В цілому в законодавчих актах України затверджені наступні види допомоги багатодітним сім'ям:

- допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- допомога при народженні дитини;
- допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
- допомога на дітей одиницями матерям;
- допомога при усиновленні дитини;
- допомога особі, яка доглядає за хворою дитиною.

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» багатодітна сім'я – це «сім'я, у якій подружжя (чоловік і жінка) перебуває в зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом із трьома й більше дітьми та самостійно їх виховує» [125]. До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною формою навчання в загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах – до закінчення навчальних закладів, проте не довше ніж до досягнення ними 23 років.

Основними засобами соціального захисту багатодітних сімей, відповідно до статті 13 Закону України «Про охорону дитинства», є такі:

«1) 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирна плата) у межах норм, передбачених чинним законодавством (21 м² загальної площі житла на кожного члена сім'ї, який постійно проживає в жилу приміщенні (будинку), та додатково 10,5 м² на сім'ю);

2) 50-відсоткова знижка плати за користування комунальними послугами (газопостачання, електропостачання та інші послуги) і вартості скрапленого балонного газу для побутових потреб у межах норм, визначених законодавством;

3) 50-відсоткова знижка вартості палива, у тому числі рідкого, у межах

норм, визначених законодавством, якщо відповідні будинки не мають центрального опалення; 4) позачергове встановлення квартирних телефонів. Абонентна плата за користування квартирним телефоном встановлюється в розмірі 50% затверджених тарифів» [125].

При цьому пільги щодо плати за користування житлом (квартирної плати), комунальними послугами та вартості палива, передбачені пунктами 1–3 частини 3 статті 13 Закону України «Про охорону дитинства», надаються багатодітним сім'ям незалежно від виду житла та форми власності на нього [125].

Дітям із багатодітних сімей надаються також такі пільги:

- «1) безоплатне одержання ліків за рецептами лікарів;
- 2) щорічне медичне обстеження та диспансеризація в державних і комунальних закладах охорони здоров'я із залученням необхідних спеціалістів, а також компенсація витрат на зубопротезування;
- 3) першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація;
- 4) безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі), автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрішньорайонних, внутрішньо- й міжобласних незалежно від відстані та місця проживання за наявності посвідчення встановленого зразка, а в разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду – також електронного квитка, який видається на безоплатній основі;
- 5) безоплатне одержання послуг з оздоровлення та відпочинку відповідно до Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» [125].

Крім того, окремі види пільг надаються за умови, якщо розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні 6 місяців не перевищує величину доходу, який дає право на

податкову соціальну пільгу в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [125].

З 1 квітня 2019 року постановою Кабінету міністрів України від 13.03.2019 № 250 «Деякі питання надання соціальної підтримки багатодітним сім'ям» запроваджено новий вид соціальних виплат – допомогу на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях, у розмірі 1700 грн на третю і кожен наступну дитину. Своєю постановою від 16 лютого 2022р. № 118 з 01 березня поточного року. Уряд збільшив розмір цієї допомоги до 2100 гривень. Умови призначення і виплати допомоги визначено Порядком виплати допомоги на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях, затвердженим постановою [176].

Згідно з Порядком допомога призначається і виплачується громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, які постійно проживають в Україні. Призначення і виплата допомоги здійснюється органами соціального захисту населення за зареєстрованим місцем проживання або місцем фактичного проживання особи, яка претендує на призначення допомоги.

Допомога за місцем фактичного проживання призначається за умови неотримання зазначеної допомоги за зареєстрованим місцем проживання заявника. Допомога надається одному з батьків дитини, які постійно проживають разом з дитиною.

Документи, необхідні для призначення допомоги, подаються заявником особисто. Для призначення допомоги органу соціального захисту населення за умови пред'явлення паспорта громадянина України (паспортного документа іноземця) або іншого документа, що посвідчує особу та підтверджує її спеціальний статус, подається заява одного з батьків, з яким постійно проживає дитина, що складається за затвердженою формою, та копії таких документів:

- посвідчення батьків багатодітної сім'ї (з пред'явленням оригіналу) та посвідчення дитини з багатодітної сім'ї (з пред'явленням оригіналу);
- свідоцтв про народження всіх дітей (з пред'явленням оригіналів)

[176].

Допомога призначається на третю і кожен наступну дитину з місяця, в якому було подано заяву з усіма необхідними документами, та виплачується щомісяця по місяць досягнення дитиною 6-річного віку включно. У разі коли в сім'ї одночасно народилося двоє і більше дітей, внаслідок чого сім'я набула статусу багатодітної, виплата допомоги здійснюється на кожен таку дитину [176].

Наразі постає проблема формування конкурентоспроможної особистості з високим рівнем економічної компетентності, здатної до супротиву соціально-економічного маніпулювання в нашій країні та в глобальній цивілізації. Вирішити це завдання можна соціально-педагогічними засобами гармонізації стихійної соціалізації через підвищення в неї відсотку контрольованої економічної соціалізації підлітків з багатодітних родин, інтегруючи соціально-виховний потенціал родини, освіти, громадських організацій та самих підлітків.

Тому враховуючи факт безпосередньої взаємодії соціального працівника з багатодітними сім'ями, стає можливою організація співробітництва таких соціальних інститутів, як школа і сім'я, а при подальшому розвитку, долучення соціальним педагогом компетентних фахівців з громадських організацій. Таким чином, за рекомендаціями соціального педагога, школа та громадська організація зможуть надати теоретичні знання, практичний досвід, які допоможуть у подальшій економічній соціалізації, а соціально-педагогічні тренінгові заняття та щоденна соціально-економічна, господарська діяльність вдома, забезпечать відпрацювання практичних навичок. Так стихійність буде замінюватися контролем процесу економічної соціалізації підлітків, що забезпечить захист від випадків маніпулювання несформованою особистістю, в тому числі в кіберпросторі, надасть змогу прогнозувати майбутній перебіг даного процесу, направляючи його в позитивному напрямі [80, с. 56].

Результатом такої взаємодії є підвищення ефективності соціалізації

дітей, формування у них позитивного сприйняття реальності, сформованість розуміння цінностей людської праці, відношення до грошей як засобу існування і досягнення взаєморозвитку людини і її соціуму, оволодіння основними законами нашого суспільства тощо.

Типологізацію основних моделей соціальної політики держав світу надав данський вчений-соціолог Г. Еспінг-Андерсон. Ним виділено три типи моделей: ліберальна, консервативна та соціал-демократична. Під час розгляду кожного виду моделей соціальної політики, встановлено, що розвиток державної соціальної політики залежить від таких чинників: форми політичного устрою; економічного розвитку держави, спроможності держави запроваджувати та реалізовувати соціальні програми, постійно їх вдосконалювати та приводити до реальних потреб суспільства; напрямків та стратегій, які є основою проведення соціальної політики; при запозиченні досвіду в інших держав врахування реалій менталітету, національностей, релігійних спрямування, культурного розвитку та моральних норм. У кінці підрозділу автором зазначено, що для України характерно суперечливе ведення соціальної політики з ознаками, як ліберальної так і консервативної моделі соціального захисту [175, с. 8].

Основні законодавчі акти, що регулюють статус багатодітних родин в Україні, надано характеристику органам державної влади на яких покладено функції з розвитку та реалізації соціальної політики, щодо багатодітних сімей. Встановлено, що в Україні створено значну законодавчу і нормативну базу, спрямовану на підтримку сімей з дітьми, але відсутній законодавчий акт, який регламентував та охоплював усі соціальні, правові гарантії багатодітних сімей.

На державному та місцевих рівнях в Україні, відсутній єдиний координаційний орган завдання та функції якого були б покладені на реалізацію соціальної політики щодо багатодітних сімей. Наразі на державному рівні цим питанням займається Міністерство соціальної політики, на місцевому рівні різні виконавчі апарати (управління сім'ї,

молоді та спорту, відділи з гуманітарних питань, відділи культури та молодіжної політики та ін.) [175, с. 7].

Зокрема, згідно чинного законодавства, статус багатодітна, набуває сім'я в якій виховується троє і більше дітей. У Полтавській області, відповідно до Єдиного обліку багатодітних сімей, на початок 2021 року зареєстровано 9 тис. багатодітних сімей, в них виховується 30,8 тис. дітей. В 667 сім'ях виховуються п'ять і більше дітей.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 13.03.2019 № 250 «Деякі питання надання соціальної підтримки багатодітним сім'ям» у січні 2021 року проведено виплату допомоги 5297 багатодітним сім'ям на загальну суму 11,1 млн грн на третю і кожную наступну дитину до досягнення ними 6-річного віку. Допомога надається з розрахунку 1700 грн. [139].

Законом України «Про охорону дитинства» (ст.13) визначені пільги, які надаються багатодітним сім'ям. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2020 року № 1282 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» з 1 листопада 2020 року для багатодітних сімей, дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей, а також сімей, у яких проживають троє і більше дітей, враховуючи тих, над якими встановлено опіку чи піклування, нарахування послуг з електропостачання проводиться без урахування встановлених обмежень із застосуванням соціальних нормативів (на місяць):

- у житлових приміщеннях (будинках), крім зазначених нижче, – 70 кВт•г на сім'ю (домогосподарство) з однієї особи і додатково 30 кВт•г на кожного іншого члена сім'ї (домогосподарства);

- обладнаних стаціонарними електроплитами (за наявності централізованого постачання гарячої води) – 110 кВт•г на сім'ю (домогосподарство) з однієї особи і додатково 30 кВт•г на кожного іншого члена сім'ї (домогосподарства);

- обладнаних стаціонарними електроплитами (за відсутності централізованого постачання гарячої води) – 130 кВт•г на сім'ю

(домогосподарство) з однієї особи і додатково 30 кВт·г на місяць на кожного іншого члена сім'ї (домогосподарства);

- не обладнаних стаціонарними електроплитами (за наявності централізованого постачання холодної води та за відсутності централізованого постачання гарячої води та газових водонагрівальних приладів) – 100 кВт·г на сім'ю (домогосподарство) з однієї особи і додатково 30 кВт·г на кожного іншого члена сім'ї (домогосподарства).

Одночасно соціальна норма житла для нарахування пільг на послуги опалення - 21 кв. метр опалюваної площі на одну особу та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю.

Для призначення житлових субсидій вказаний норматив складає 13,65 кв. метра опалюваної площі на одну особу та додатково 35,22 кв. метра на домогосподарство.

З метою наближення соціальних послуг до мешканців територіальних громад, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020р. № 1035 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України», з 1 січня поточного року заяви на надання державних соціальних гарантій багатодітним сім'ям приймаються уповноваженими особами територіальних громад і в триденний термін передаються в управління соціального захисту для опрацювання, призначення і виплати державної соціальної допомоги [139].

З 1 квітня 2019 року постановою Кабінету міністрів України від 13.03.2019 № 250 «Деякі питання надання соціальної підтримки багатодітним сім'ям» (далі - постанова) запроваджено новий вид соціальних виплат - допомогу на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях (далі - допомога), у розмірі 1700 грн на третю і кожную наступну дитину. Своєю постановою від 16 лютого 2022р. № 118 з 01 березня поточного року. Уряд збільшив розмір цієї допомоги до 2100 гривень.

Нагадуємо, що умови призначення і виплати допомоги визначено Порядком виплати допомоги на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях,

затвердженим постановою.

Згідно з Порядком допомога призначається і виплачується громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, які постійно проживають в Україні.

Призначення і виплата допомоги здійснюється органами соціального захисту населення за зареєстрованим місцем проживання або місцем фактичного проживання особи, яка претендує на призначення допомоги.

Допомога за місцем фактичного проживання призначається за умови неотримання зазначеної допомоги за зареєстрованим місцем проживання заявника.

Допомога надається одному з батьків дитини, які постійно проживають разом з дитиною.

Документи, необхідні для призначення допомоги, подаються заявником особисто.

Для призначення допомоги органу соціального захисту населення за умови пред'явлення паспорта громадянина України (паспортного документа іноземця) або іншого документа, що посвідчує особу та підтверджує її спеціальний статус, подається заява одного з батьків, з яким постійно проживає дитина, що складається за затвердженою формою, та копії таких документів:

- посвідчення батьків багатодітної сім'ї (з пред'явленням оригіналу) та посвідчення дитини з багатодітної сім'ї (з пред'явленням оригіналу);
- свідоцтв про народження всіх дітей (з пред'явленням оригіналів).

Допомога призначається на третю і кожен наступну дитину з місяця, в якому було подано заяву з усіма необхідними документами, та виплачується щомісяця по місяць досягнення дитиною 6-річного віку включно.

У разі коли в сім'ї одночасно народилося двоє і більше дітей, внаслідок чого сім'я набула статусу багатодітної, виплата допомоги здійснюється на кожен таку дитину [176].

1.3. Багатодітна сім'я як соціальний інститут суспільства

Сім'я – це заснована на шлюбі і (або) кровній спорідненості мала соціальна група, члени якої об'єднані спільним проживанням і веденням домашнього господарства, емоційним зв'язком, взаємними обов'язками по відношенню один до одного.

Сім'єю також називається соціальний інститут, тобто стійка форма взаємовідносин між людьми, в рамках якого здійснюється основна частина їх повсякденного життя: сексуальні відносини, дітонародження, первинна соціалізація дітей, значна частина побутового догляду, освітнього і медичного обслуговування, особливо по відношенню до дітей та осіб літнього віку [161].

Сім'я, крім того, – це найсильніший джерело емоційних реакцій, у сприятливому випадку забезпечує людині підтримку, прийняття, рекреацію.

Існує багато різновидів сімей, одним із різновидів є багатодітна сім'я. Багатодітна сім'я – сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує.

Єдиного трактування у визначенні багатодітності в нашій країні до цих пір немає. Багатодітній в демографії називають сім'ю з п'ятьма і більше дітьми, а в соціальній політиці, коли мова йде про те, яким саме сім'ям треба надавати допомогу в першу чергу, критерієм виступає наявність у сім'ї трьох і більше неповнолітніх дітей. Так, демограф В. А. Борисов вважає сім'ї з 1 -2 дітьми малодітними, оскільки вони ні за яких умов не забезпечують нормального заміщення поколінь. Виходячи з тієї ж логіки, він вважає сім'ї з 3-4 дітьми середньодітними, а сім'ї з п'ятьма і більше дітей – багатодітними [161].

Статистика свідчить, що найбільш масовим типом багатодітної сім'ї є наявність в сім'ї трьох, а не п'яти дітей.

Сьогодні, коли багатодітною вважається сім'я з трьома дітьми, а не з п'ятьма, як 20 років тому, деякі автори пропонують вживати термін «велика сім'я».

Демограф А.Б. Синельников ділить сім'ї за кількістю дітей на три групи:

- сім'ї з однією дитиною;
- сім'ї з двома дітьми;
- сім'ї з трьома і більше дітьми.

Існує три різновиди багатодітних сімей.

Сім'ї, багатодітність в яких запланована (наприклад, у зв'язку з національними традиціями, релігійними приписами, культурно-ідеологічними позиціями, традиціями сім'ї). Такі сім'ї відчувають багато труднощів, обумовлених малозабезпеченістю, тісністю житла, завантаженістю батьків (особливо матері), станом їх здоров'я, але у батьків є мотивація до виховання дітей. У цих сім'ях дитина – одна з основних життєвих цінностей, і батьки роблять все від них залежне, аби їхнім дітям жилося краще;

Сім'ї, що утворилися в результаті другого і наступних шлюбів матері (рідше – батька), в яких народжуються нові діти. Дослідження показують, що такі сім'ї можуть бути і цілком благополучними, але їх членам властиве відчуття неповної сім'ї;

Неблагополучні багатодітні сім'ї, які утворюються в результаті безвідповідальної поведінки батьків, алкоголізму, асоціального способу життя. Діти тут є лише засобом для отримання різного роду допомог, пільг і благ. Існує інший варіант: батьки лише народжують дітей (наприклад, зачатих в алкогольному сп'янінні) і вважають на цьому свою місію виконаною, навіть не замислюючись про те, що дитину треба не тільки народити, але також виростити і виховати.

З точки зору демографії багатодітна сім'я – це сім'я, завдяки якій забезпечується високий темп зростання населення. За оцінками демографів,

для простого відтворення населення в Україні необхідно як мінімум 15% багатодітних сімей від загальної кількості сімей у нашій країні.

Соціологи встановили: чим більше дітей в родині, тим менше вільного часу у жінок. Тому працюючі жінки прагнуть обмежити число дітей. Найгірше доводиться багатодітним сім'ям у великих містах. Основна причина полягає в тому, що в більшості сімей подружжя – не корінні жителі міста, а мігранти. Корінні городяни, як правило, малодітні. Багатодітність – характерна риса сільського населення, що зберігає традиційний спосіб життя.

Багатодітні сім'ї всіх типів мають загальну соціальну проблему, специфічно пов'язану з багатодітністю: діти з таких сімей порівняно з однолітками з переважаючих малодітних сімей частіше демонструють занижену самооцінку, їм притаманні неадекватні уявлення про власну значущість, що може негативно позначитися на всій їх подальшій долі. Крім того, малі інтервали у народженні дітей, характерні для багатодітних сімей, призводять до постійної наявності великої кількості малолітніх братів і сестер, що тягне за собою зниження соціального віку старших. Це об'єктивна закономірність, простежена в різних типах багатодітних сімей, яка не залежить від майнового та освітнього статусу батьків.

Відповідно до закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань соціального захисту багатодітних сімей» від 19 травня 2009 року передбачено цілу низку пільг, якими мають змогу користуватися багатодітні сім'ї [161].

Можна виділити такі пільги:

Діти з багатодітних сімей здобувають позашкільну освіту безоплатно.

Сім'ям, які мають трьох і більше дітей, плата за харчування дітей у державних і комунальних дошкільних навчальних закладах знижується на 50%.

Держава забезпечує пільгові умови для вступу до державних та комунальних професійно-технічних, вищих навчальних закладів дітям з багатодітних сімей, у складі яких є п'ятеро і більше дітей.

Діти з багатодітних сімей, у складі яких є п'ятеро і більше дітей, а також особи віком від 18 до 23 років із таких сімей звільняються від плати за навчання у вищих навчальних закладах державної і комунальної форм власності всіх рівнів акредитації за умови, що певний освітньо-кваліфікаційний рівень вони здобувають вперше і за умови наявності у них достатнього рівня підготовки:

- 50-% зниження плати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством (21 м² загальної площі житла на кожного члена сім'ї, який постійно проживає у житловому приміщенні (будинку), та додатково 10,5 м² на сім'ю).

- 50-% зниження плати за користування комунальними послугами [161].

Позачергове встановлення квартирних телефонів. Абонентна плата за користування квартирним телефоном встановлюється у розмірі 50 відсотків від затверджених тарифів.

Матерям, які народили п'ятеро або більше дітей та виховали їх до шестирічного віку (при цьому враховуються діти, усиновлені в установленому законом порядку), встановлюються пенсії за особливі заслуги перед Україною, тобто встановлюється надбавка до нарахованої пенсії в розмірі від 35 до 40 відсотків прожиткового мінімуму, визначеного для осіб, які втратили працездатність.

Щорічне медичне обстеження і диспансеризація в державних і комунальних закладах охорони здоров'я із залученням необхідних фахівців, а також компенсація витрат на зубопротезування.

Першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних установах, аптеках та першочергова госпіталізація.

Безкоштовний проїзд у всіх видах міського пасажирського транспорту (крім таксі), в автомобільному транспорті загального користування в сільській місцевості, а також у залізничному і водному транспорті приміського сполучення, автобусах приміських і міжміських маршрутів, у

тому числі внутрішньорайонних, внутрішньо- та міжобласних, незалежно від відстані.

Жінці, яка працює і має двох або більше дітей, садинокій матері або батьку, який виховує дитину без матері, відтепер надається щорічно додаткова оплачувана відпустка протяжністю не 7, а 10 календарних днів без урахування святкових і неробочих днів.

Незважаючи на державні заходи щодо полегшення життя багатодітних сімей, багатодітну сім'ю всі фахівці одностайно відносять до сім'ї «групи ризику». Як правило, ці сім'ї є економічно неблагополучними, особливо в тих випадках, коли батьки (один або обидва) непрацевдатні або безробітні, відсутній один з батьків, низька заробітна плата батьків, в сім'ї фізично або психічно хворі діти, лікування яких вимагає фінансових витрат.

Багатодітна родина має як свої специфічні проблеми, так і ті, які властиві будь-якій іншій родині (з одним – двома дітьми, неповної). Вона переносить всі «хвороби» стандартної сім'ї, однак у ній вони протікають значно важче. У цьому і полягає одна з найважливіших особливостей.

Необхідно відзначити кілька принципових моментів, що стосуються безпосередньо багатодітної сім'ї.

По-перше, кажучи про зазначену сім'ю, треба мати на увазі не тільки проблеми, що виникають в ній самій, а й проблеми дітей, що проживають в подібних сім'ях.

По-друге, проблеми багатодітної сім'ї різняться залежно від місця її проживання: різних регіонів країни, міста або села. Є істотні розбіжності між регіонами з високою народжуваністю, де, отже, таких сімей багато, і регіонами з низькою народжуваністю, де їх мало. Тому дієва допомога багатодітній родині повинна надаватися з урахуванням місцевих умов, можливостей, побажань і думок населення.

По-третє, багатодітні родини не являють собою однорідну масу. Всі вони, незважаючи на наявність загальних проблем, різко відрізняються одна від одної.

Головна проблема багатодітних сімей – матеріальна. В даний час з народженням кожної дитини дохід сім'ї різко зменшується. Численні дослідження показують найтісніший взаємозв'язок між числом проживаючих в сім'ї дітей та доходами, що приходяться на кожного члена сім'ї, а в більш загальному плані – ступенем її збіднення. У сім'ях, які з шести чоловік і більше, сукупний дохід, що припадає в середньому на кожного члена, в 2,2 – 2,8 рази нижче, ніж у сім'ях, складаються з двох осіб, і в 1,8 – 2,1 рази нижче, ніж у сім'ях з трьох чоловік. Можна сказати, що народження в сім'ї третьої дитини в переважній більшості випадків призводить до малозабезпеченості [161].

У всіх дітей з багатодітних сімей є і загальна соціальна проблема, специфічно пов'язана з багатодітністю. У них спостерігається занижена самооцінка, неадекватні уявлення про значення власної особистості, що може негативно позначатися на їх подальшій долі. У багатодітних сім'ях «проблемних» дітей і підлітків близько 10-15%. Саме вони повинні стати першочерговим об'єктом діяльності соціального працівника, але не тому, що вони «погані», а тому, що їм дуже погано.

Зі сказаного вище стає ясно, що саме розвиток дітей у багатодітних сім'ях потребує першочергової уваги суспільства.

Соціальна робота в багатодітній сім'ї повинна бути спрямована на вирішення повсякденних сімейних проблем, зміцнення і розвиток позитивних сімейних відносин, відновлення внутрішніх ресурсів, стабілізацію досягнутих позитивних результатів, соціально-економічному становищі та орієнтації на реалізацію соціалізуючого потенціалу.

Соціальний працівник здійснює зв'язок між сім'єю та суб'єктами соціальної допомоги.

Служба зайнятості займається першочерговим працевлаштуванням багатодітних батьків; забезпеченням, по можливості, гнучкого графіка роботи; організацією навчання та перенавчання батьків для отримання іншої спеціальності; працевлаштуванням дітей та отриманням ними спеціальності,

залученням до роботи підлітків, отриманням ними статусу безробітних, залученням їх до праці цілий рік.

На органи освіти покладено: відкриття безкоштовних секцій і гуртків, встановлення пільгових цін на придбання підручників; організація додаткової освіти для розвитку потенційних можливостей дітей, безкоштовного або зі знижкою відпочинку дітей в оздоровчому таборі, сімейного дозвілля і клубів за інтересами; відкриття педагогічного лекторію (з консультаціями психолога, педагога про сімейне виховання).

Органи соціального захисту займаються організацією допомоги, пільг, наданням сімейних путівок, відкриттям центрів допомоги сім'ї, адресною соціальною допомогою, матеріальною допомогою, виділенням пільгових кредитів для придбання предметів тривалого користування, пільговим виділенням ділянок під індивідуальне будівництво, своєчасною інформацією про пільги.

Юрист дає законодавче обґрунтування вирішення питань допомог, дотацій, що стосуються житла, організації власної справи, виділення грошових позик, пільгових кредитів.

Психолог допомагає вирішувати психологічні проблеми сім'ї, в тому числі використовуючи телефон довіри для отримання порад психолога, педагога в потрібний момент.

Органи охорони здоров'я надають знижку на придбання ліків, організовують виїзд фахівців за місцем проживання, прийом в медичних установах позачергово, путівки в санаторій, лікувальне вітамінізоване харчування, профілактику здоров'я членів сім'ї.

Державна і місцева влада забезпечує своєчасну видачу зарплат і допомоги на дітей, надає можливість поліпшити житло, створює умови для самозабезпечення сімей (розвиток підприємництва, малого та середнього бізнесу, фермерства, виділення грошових позик, пільгових кредитів, землі, будматеріалів), надає допомогу в організації асоціації багатодітних матерів.

Для оптимізації життєдіяльності багатодітної сім'ї соціальним

працівником виконуються наступні функції:

- методична – забезпечує ефективність діяльності всіх суб'єктів (дітей, батьків, фахівців і самого працівника);
- організаційна – дозволяє доповнити діяльність працівника практичними формами, що забезпечують засвоєння знань, досвіду, навичок і умінь;
- адміністративна – аналіз діяльності соціальних педагогів, соціальних працівників; підвищення їх кваліфікації;
- інформаційна – інформація для окремої родини або певної категорії сім'ї з різних питань.

Основними напрямками діяльності соціального працівника є:

- консультування з питань самозабезпечення багатодітних сімей, розвиток сімейного підприємництва, надомних промислів;
- сприяння у вирішенні питань зайнятості, пристрій на курси перепідготовки;
- соціальний патронаж багатодітних сімей;
- консультування з соціально-правових питань;
- сприяння в отриманні пільг, допомог, компенсацій та інших виплат, матеріальної та натуральної допомоги.

Соціальна робота з багатодітною родиною представляє собою діяльність соціальних служб з надання соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-педагогічних, соціально-правових послуг і матеріальної допомоги, проведення соціальної адаптації та реабілітації. Виходячи із цього, соціальний працівник покликаний виконувати наступні функції:

- діагностичну (вивчення особливостей багатодітної сім'ї, виявлення її потенціалів);
- охоронно-захисну (правова підтримка багатодітної сім'ї, забезпечення її соціальних гарантій, створення умов для реалізації її прав і свобод);
- організаційно-комунікативну (організація спілкування, ініціювання

спільної діяльності, спільного дозвілля, творчості);

- соціально-психолого-педагогічну (надання невідкладної психологічної допомоги, профілактична підтримка і патронаж);

- прогностичну (моделювання ситуацій і розробка певних програм адресної допомоги);

- координаційну (встановлення і підтримання соціальної допомоги населенню, відділів сімейного неблагополуччя органів внутрішніх справ, соціальних педагогів освітніх установ, реабілітаційних центрів і служб).

Спеціаліст із соціальної роботи повинен:

- знати потреби багатодітних сімей та осіб, що проживають в них;

- вміти складати план дій, не випускаючи з виду жодної проблеми багатодітної сім'ї;

- залучати різні організації та служби, здатні допомогти багатодітній родині (соціальні, правоохоронні, юридичні, охорони здоров'я, освіти, а також місцеву владу і громадські організації, об'єднання, асоціації).

Соціальна допомога малозабезпеченим багатодітним сім'ям – складова частина загальної системи соціальної підтримки населення. Як правило, найбільш значними для себе люди вважають грошові виплати. Орієнтація на грошові виплати цілком з'ясовна, так як одним їх головних чинників, що призводять багатодітну сім'ю до порогу малозабезпеченості, є наявність утриманців (непрацюючих членів сім'ї) і співвідношення у складі сім'ї працюючих і утриманців.

Соціальний працівник може допомогти багатодітній сім'ї в отриманні різних допомог і пільг, а також у наданні інформації про види допомоги, соціальні пільги, передбачених для таких сімей. У той же час він може допомогти родині у вихованні дітей за допомогою спеціальної програми педагогічного навчання батьків.

Загалом, соціальна робота з багатодітною родиною складається з наступних складових.

1. Соціальний захист багатодітної сім'ї – це багаторівнева система

переважно державних заходів щодо забезпечення мінімальних соціальних гарантії, прав, пільг і свобод нормально функціонуючої сім'ї в ситуації ризику в інтересах гармонійного розвитку сім'ї, особистості і суспільства.

Важлива роль у соціальному захисті багатодітної сім'ї відводиться самій родині: зміцнення батьківських уз; формування стійкості проти пропаганди сексу, наркотиків, насильства, агресивної поведінки; підтримки в нормі психологічного здоров'я сім'ї та ін. [161].

2. Соціальна підтримка багатодітної сім'ї передбачає формальну і неформальну діяльність і взаємини фахівців з сім'ями, які опинилися в скрутних обставинах, з питань професійної перепідготовки (освіта членів сім'ї), працевлаштування, забезпечення заробітком і т. д. Вона включає медичне страхування, а так само інші різні форми допомоги (моральну, психолого-педагогічну, матеріальну і фізичну), соціальне співчуття і єдність.

Крім державної підтримки існують різні технології соціальної роботи з багатодітною родиною.

Наприклад, технологія соціальної діагностики.

Соціальна діагностика – оцінка стану соціального об'єкта, розпізнавання і аналіз соціальних патологій і проблем.

Загальна схема соціальної діагностики містить у собі ряд етапів:

- попереднє ознайомлення з об'єктом, яка передбачає отримання достовірного уявлення про предмет вивчення, визначення його сильних і слабких сторін, можливих напрямків зміни і вдосконалення;

- проведення загальної діагностики, тобто постановка завдань, виділення складу діагностованих ситуацій, визначення еталонних (нормативних) параметрів ситуацій, вибір методів діагностування;

- проведення спеціальної діагностики по кожній з узятих для поглибленого дослідження проблем, вимір і аналіз усіх необхідних показників;

- побудова висновків.

Стосовно до багатодітних сімей технологія соціальної діагностики має

дуже важливе значення, оскільки виокремлення та поглиблене вивчення основних проблем кожної конкретної сім'ї обумовлює подальшу ефективність соціальної роботи з даною категорією сімей.

На основі соціального діагнозу виділяються пріоритети і здійснюється вибір у наданні тієї чи іншої соціальної допомоги. У зв'язку з цим соціальний працівник повинен дотримуватися ряду соціально-етичних вимог – принципів діагностики.

Принцип конфіденційності. Нерозголошення результатів соціального діагнозу без персональної згоди на це особи, яка була об'єктом дослідження. Якщо це діти, то на розголошення результатів обстеження обов'язково потрібна згода батьків або їх замінюють.

Принцип наукової обґрунтованості. Результати аналізу повинні бути, як мінімум, валідними (достовірними) і надійними.

Принцип ненанесення шкоди. Діагностичні результати ні в якому разі не повинні бути використані на шкоду людині, яка піддалася дослідженню.

Принцип об'єктивності. Висновки дослідження повинні робитися на основі науково обґрунтованих, об'єктивних даних і не повинні залежати від суб'єктивних установок тих, хто проводить дослідження або користується його результатами.

Принцип ефективності. Не слід пропонувати людині такі рекомендації, які за підсумками діагнозу для неї марні, можуть призвести до небажаних або непередбачуваних наслідків.

З соціальної діагностики стану членів сім'ї повинні починатися і нею ж закінчуватися дії соціального працівника. Як область практики, вона орієнтована на професійні знання та вміння, пов'язані з практичним застосуванням певних процедур, прийомів і методів.

Своєчасне застосування методів соціальної діагностики здатне запобігти виникненню і загостренню небажаного розвитку подій.

Завданням соціального працівника, який здійснює соціальну діагностику, є визначення проблеми багатодітної сім'ї і знаходження

правильних засобів для її вирішення. У зв'язку з цим доцільно використовувати мікросоціологічні, соціально-психологічні, педагогічні, діагностичні процедури.

Соціальна адаптація займає істотне значення в системі технологій соціальної роботи з багатодітними сім'ями.

Під соціальною адаптацією розуміється процес активного пристосування людини до нових для неї соціальних умов життєдіяльності. У процесі адаптації людина виступає об'єктом впливу соціального середовища і активним суб'єктом, який розуміє вплив цього середовища. Всі види адаптації взаємопов'язані між собою, але домінуючим тут є соціальна.

Повна соціальна адаптація людини включає фізіологічну, управлінську, економічну, педагогічну, психологічну та професійну адаптацію.

Економічна адаптація – це складний процес засвоєння нових соціально-економічних норм і принципів економічних відносин індивідів, суб'єктів. Для технології соціальної роботи тут важливий так званий «соціальний блок», що включає адаптування до реальної соціальної дійсності розмірів допомоги з безробіття, рівня зарплати, пенсій та допомог. Вони повинні відповідати не тільки фізіологічним, а й соціокультурним потребам людини.

Психологічна адаптація. У психології адаптацію розглядають як процес пристосування органів чуття до особливостей діючих на них стимулів з метою їх кращого сприйняття і оберігання рецепторів від зайвого навантаження.

Для багатодітних сімей у системі психологічної адаптації велику роль відіграють такі терапевтичні (психотерапевтичні) методи впливу, як дискусійна терапія, інтеракційно-комунікативні методи (психодрама, гештальт-терапія, транзактний аналіз), методи, засновані на невербальній активності (арт-терапія, музикотерапія, пантоміма, хореотерапія і т.д.), групова (індивідуальна) поведінкова терапія, сугестивні методи. Проведення подібних заходів необхідно для зняття емоційної напруженості в багатодітних сім'ях, створенню позитивного емоційного настрою і умов для

гармонійного розвитку всіх членів сім'ї.

Застосування технологій соціальної адаптації в соціальній роботі з багатодітними сім'ями визначається основними завданнями, які розв'язуються при роботі з вказаною категорією сімей. Залежно від соціального статусу, сімейного складу багатодітних сімей змінюються зміст процесу соціальної адаптації, форми і методи роботи, що проводиться.

Коли сім'ї стикаються з проблемами, які не в змозі вирішити самі виникає потреба в соціальному посередництві і консультуванні.

Посередницька діяльність соціального працівника починається з діагностики соціальної ситуації, уточнення проблеми, потім встановлюється зв'язок з організацією, потенційно здатної вирішити проблему.

Консультування в соціальній роботі може бути очним і дистантним. Існує різноманітність форм соціального консультування, наприклад, психолого-педагогічне, сімейно-терапевтичне, медико-соціальне, соціально-правове. Консультування як соціальна технологія має великі можливості і величезний потенціал використання для вирішення соціальних проблем [161].

Прикладом застосування цієї технології в роботі з багатодітною родиною можна навести консультацію з питань оформлення пільг і субсидій для багатодітних сімей, психолого-педагогічна консультація і т. д.

Технологія соціальної профілактики та корекції. Технологія соціальної профілактики і корекції в роботі з багатодітною сім'єю може бути застосовна, при запобіганні та корекції девіантної поведінки серед дітей та підлітків багатодітних асоціальних сімей, профілактики бездоглядності та правопорушень дітей у багатодітних сім'ях і т. д.

Профілактика є одним з перспективних і важливих напрямів контрольно-корекційної діяльності в соціальній роботі. Сучасна профілактична, попереджувальна діяльність сприяє значному зниженню витрат соціальної роботи з уже маючими місце, «відбувшимися» девіаціями.

Отже, серед основних технологій соціальної роботи з багатодітною

родиною можна виділити:

1. Технології збору та обробки інформації про сім'ю, яка потребує допомоги;
2. Технології надання родині соціальної допомоги (посередницької, економічної, соціальної, психолого-педагогічної і т. д.);
3. Технології безпосередньої роботи фахівця з клієнтом, з конкретних питань.

Спеціаліст із соціальної роботи повинен знати потреби багатодітних сімей та осіб, які проживають в них, вміти складати план дій, не упускаючи з виду жодної проблеми багатодітної сім'ї; залучати різні організації та служби, здатні допомогти багатодітній родині – соціальні, правоохоронні, юридичні, охорони здоров'я, освіти, а також місцеву адміністрацію та громадські організації, об'єднання, асоціації.

Багатодітній родині він може допомогти в отриманні різних допомог і пільг, надати інформацію про допомоги, соціальні пільги, передбачених для таких сімей.

Таким чином, проаналізувавши технології і напрями діяльності соціальної роботи щодо багатодітної сім'ї, можна зробити висновок, що фахівець, що працює з родиною, є координатором всієї сукупності соціальної діяльності, яка повинна сприяти позитивним змінам сім'ї всіма можливими засобами.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З БАГАТОДІТНИМИ СІМ'ЯМИ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

2.1. Багатодітна сім'я як об'єкт соціальної роботи

Багатодітна сім'я є важливим соціальним інститутом суспільства, а величезний діапазон і унікальність засобів впливу такої сім'ї на дітей роблять її потужним, незамінним засобом соціалізації та соціального становлення особистості. Проте, останніми роками, у суспільстві все частіше з'являється думка, що багатодітна сім'я – потенційно неблагополучна або асоціальна сім'я. На нашу думку, цей стереотип не є правильним, тому що за сучасної соціально-економічної ситуації багатодітним сім'ям живеться доволі важко, часто вони отримують статус малозабезпечених сімей і саме через це потребують суттєвої допомоги від держави.

Ідеологія пріоритету багатодітної сім'ї, визнання її цінності для життя та розвитку не тільки конкретної людини, але й суспільства у цілому, закріплена в багатьох нормативних документах нашої країни. Згідно із Законом України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III, після внесення ряду змін визначено, що багатодітна сім'я – це «сім'я у якій подружжя (чоловік та жінка) перебувають у зареєстрованому шлюбі, разом проживають та виховують трьох і більше дітей, у тому числі кожного із подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує».

Сучасний стан соціального захисту багатодітних сімей у місті Миколаєві свідчить про основні проблеми реалізації політики соціального захисту багатодітних сімей органами місцевого самоврядування, а також аналізуються муніципальні програми щодо підтримки багатодітних сімей,

визначаються показники якості соціальних послуг щодо соціального захисту багатодітних сімей [53, с. 95].

На основі аналізу реалізації політики соціального захисту багатодітних сімей органами місцевого самоврядування» визначено, що незважаючи на досить широку пільгову політику в Україні, багатодітні сім'ї досить часто ототожнюються із категорією малозабезпечених родин, а державна ініціатива щодо підвищення виплат із кожною наступною дитиною викликає дискусії в суспільстві, щодо взагалі необхідності таких виплат. Для України, як і для європейських країн, суперечливою є ситуація, коли поліпшення добробуту сім'ї не сприяє підвищенню рівня народжуваності [11, с. 6].

Базовими завданнями місцевих органів влади щодо сімейної політики є забезпечення і гарантування основних соціальних прав із подальшою можливістю їх реалізації. Для міста Миколаєва за останні три роки (2017-2019 рр.) є характерним поступове підвищення народжуваності та збільшення багатодітних сімей. Політика реалізації соціальних програм щодо багатодітних сімей не має обмежуватися лише державною ініціативою, а має продовжуватися створення місцевих ініціатив щодо означеної проблеми із активним залученням громадських організацій як в межах міста, так і в межах області. Створення таких програм має змінити стереотипи щодо того, що багатодітна сім'я – автоматично є малозабезпеченою. Тобто, мова йде про комплексний стратегічний план розвитку соціальної сфери міста у напрямку поліпшення демографічної ситуації. Також, важливо зазначити, що окреслене питання демографічної ситуації є не лише проблемою влади, а й усієї територіальної громади міста [11, с. 6].

Аналіз муніципальних програм щодо підтримки багатодітних сімей розкриває структуру основних програм Миколаївської міської ради щодо соціального захисту багатодітних сімей. В результаті аналізу, можна зазначити, що всі розглянуті програми мають досить загальний формат і

стосуються всіх пільгових категорій населення. Відповідно, варто відзначити, що відсутня чітка диференціація багатодітних сімей. Тобто мова йде про те, що можна виокремити декілька категорій таких сімей: багатодітні сім'ї із достатнім рівнем соціального забезпечення, малозабезпечені багатодітні сім'ї, багатодітні сім'ї із одним працюючим годувальником; багатодітні сім'ї, де є лише хтось один із батьків. Всі категорії багатодітних сімей потребують різних підходів міської влади у вирішенні їх питань, а також реалізації гарантій щодо соціального забезпечення.

На основі показників якості соціальних послуг щодо соціального захисту багатодітних сімей» висвітлено ідею, що на сьогодні, існують різні критерії оцінки якості соціальних послуг та соціального забезпечення багатодітних сімей, що ґрунтуються на теоретичних положеннях та практичному досвіді діяльності соціальних служб. В сучасному науковому дискурсі не існує єдиного підходу до визначення ефективної системи показників якості соціальних послуг щодо соціального захисту багатодітних сімей. Така дискусія пов'язана головним чином із певною суб'єктивністю оцінки соціальних послуг безпосередньо користувачами цих послуг. Оскільки, самі користувачі за певних умов не можуть об'єктивно надати відповідь щодо отриманих послуг, тому серед факторів, що формують оцінку якості соціальних послуг важливе місце відіграють спостереження професіоналами-колегами за процесом комунікації під час надання соціальної послуги, а також фахова оцінка працівника соціальної служби, що ґрунтується на безпосередньому професіоналізмі надавача послуг [11, с. 6–7].

Якщо сім'я опинилася у складних життєвих обставинах, то кожен із членів родини має право на отримання необхідних соціальних послуг або соціальний супровід з боку центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, який здійснюється відповідно до постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають

у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)» № 896 від 21.11.2013 р. та «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» № 895 від 21.11.2013 р. [108].

Обов'язковою умовою взяття сім'ї чи особи під соціальний супровід є їхня добровільна згода шляхом укладання відповідного договору. Як правило, така соціальна робота спрямована на подолання проблем і відновлення виховного та соціального потенціалу батьків й створення сприятливих умов для розвитку їхніх дітей.

Про актуальність даної проблематики свідчать дані річного аналітичного звіту про діяльність Київського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за 2021 р., де зазначається, що протягом року на обліку під соціальним супроводом перебувало 5432 сім'ї, які виховували 8744 дітей. Найбільш поширені складні життєві обставини пов'язані з інвалідністю дітей (592 сім'ї, де виховується 887 дітей); насильство у сім'ї (490 сімей, де виховується 685 дітей) і зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї (2373 сім'ї, де виховується 3986 дітей) [29].

Проте, окремого визначення проблематики багатодітних сімей у даному документі не зазначено, тобто соціальні заклади цю категорію клієнтів окремо не визначають, що свідчить про актуальність нашої роботи.

Отже, вивчення проблем і потреб багатодітних сімей є надзвичайно актуальним для соціальної роботи завданням. Нині є цілий ряд наукових доробок, які присвячені дослідженням функціонування багатодітної сім'ї, що дозволяє надати розгорнуту характеристику її функціонування, тенденцій розвитку та особливостей сімейного виховання.

Грунтовну теоретичну розробку проблеми надання соціальної допомоги багатодітним родинам здійснили такі сучасні науковці у сфері

соціальної роботи, як А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Л. І. Мигович, С. В. Толстоухова, І. М. Трубавіна та ін. [31].

Про надання послуг потерпілим від насильства в сім'ї та законодавчий аспект вирішення цієї проблематики йдеться у роботах В. М. Левченко, Н. Ф. Романової, Т. В. Семигіної [141].

Дослідники стверджують, що багатодітна сім'я має складну структуру, що характеризується як позитивними, так і негативними рисами, де має місце різна система виховання та принципи взаємодії між членами родини. Оскільки багатодітна сім'я виховує трьох та більше дітей, то її слід вважати найбільш оптимальною соціальною системою, яка відповідає потребам суспільства. Саме дана система дозволяє всім членам родини відчувати широку гаму родинних почуттів і краще виконувати функцію підготовки дітей до труднощів дорослого життя, пов'язаних із різними проблемами: житловою, матеріальною, професійною, здоров'я та освіти, організації відпочинку, взаєморозуміння тощо.

Людина починає своє життя в сім'ї, тому спочатку сім'я є єдиною, а пізніше – однією з найбільш важливих соціальних груп, в яку включений кожен суб'єкт сімейної системи, але, в першу чергу, – діти. Отже, кожна сім'я має визначальний вплив на розвиток особистості. Якщо її вплив позитивний, то процес соціалізації дитини відбувається успішно, якщо ж негативний, то виникають проблеми, які пов'язані із соціальною дезадаптацією й успішною інтеграцією в соціум.

Загалом, кожна сім'я повинна знати свої основні функції, аби свідомо нести відповідальність за їх виконання. Мова йде про такі функції, як: матеріально-економічна (бюджет сім'ї, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві, набуття професії, відновлення втрачених на виробництві сил); житлово-побутова (забезпеченість житлом, ведення домашнього господарства, організація побуту); репродуктивна (продовження роду); комунікативна (створення сприятливого сімейного мікроклімату, внутрішньосімейне спілкування,

взаємостосунки сім'ї, контакт із засобами масової інформації, літературою, мистецтвом); виховна (формування особистості дитини, передача їй соціального досвіду); рекреаційна (організація вільного часу та відпочинку) [141].

Структура різних функцій сім'ї змінюється відповідно до ступеня розвитку суспільства. Якщо раніше сім'ю створювали, передусім, для продовження роду і вона була економіко-господарчою одиницею суспільства, то зараз на перший план виходять соціально-психологічні аспекти функціонування сім'ї. Зокрема, найголовнішою функцією сім'ї тепер визнається емоційна підтримка (близькість, задоволення членів сім'ї у взаємній повазі й любові), психологічний захист, спільне проведення дозвілля, взаємне духовне збагачення.

Аналітичний огляд багатьох досліджень свідчить, що ряд сімейних функцій багатодітна сім'я не завжди здатна виконувати ефективно, в першу чергу, виховну функцію (формування особистості дитини), функцію передачі культурних цінностей і сімейних традицій та функцію соціалізації дитини (виконання соціальних ролей), оскільки саме формування співіснування батьків суттєво обмежує вищезазначені функції або взагалі вони не є актуальними.

На вирішення зазначеної проблеми спрямовані дії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді шляхом надання відповідних соціальних послуг. Так, згідно із Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-III, кожна сім'я має право на отримання безкоштовних соціальних послуг за умови, якщо вона дає свою згоду на проведення соціального супроводу з боку соціальних працівників. У даному Законі вказано, що соціальний супровід – це вид соціальної роботи, спрямованої на забезпечення оптимальних умов життєдіяльності сім'ї, дітей та молоді, шляхом надання необхідних соціальних послуг, допомоги та здійснення відповідних заходів.

Облік багатодітних сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, ведеться центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Серед найбільш поширених проблем, які провокують складні життєві обставини, практики визначають: зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, насильство в сім'ї, малозабезпеченість і проблеми, пов'язані зі станом здоров'я когось із членів родини. Такі дані свідчать про потребу посилити ефективність соціально-педагогічної послуги, в аспекті соціальної освіти батьків щодо виховання дітей та пошуку ефективної взаємодії.

Слід зазначити, що чинне законодавство передбачає цілий ряд дій, якщо виникає загроза життю чи здоров'ю дитини або мають випадки насилля чи жорстокого ставлення з боку батьків чи інших членів родини. Якщо така ситуація має місце, то фахівець із соціальної роботи негайно, в телефонному режимі, повідомляє службу у справах дітей і відповідний підрозділ органів внутрішніх справ. Після здійснення екстреного втручання аналізуються обставини, що призвели до виникнення такої ситуації для планування та проведення подальшої роботи із багатодітною сім'єю [88].

Для забезпечення належного рівня соціального супроводу багатодітних сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, та вдосконалення діяльності фахівців із соціальної роботи не рідше одного разу на три місяці проводиться супервізія. Для її проведення призначається працівник центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, який за рівнем кваліфікації може виступати експертом з даної проблематики.

Виявлення багатодітних сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, здійснюється фахівцями із соціальної роботи шляхом відвідування, розгляду наданої інформації, поданої іншими суб'єктами соціальної роботи і особистих звернень таких сімей. Під час відвідування багатодітної сім'ї фахівці із соціальної роботи проводять оцінку її потреб у

наданні соціальних послуг, обстеження (за згодою) матеріально-побутових умов, визначають методи соціальної роботи.

У разі звернення до центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді багатодітної сім'ї, яка перебуває у складних життєвих обставинах, центр оцінює її потреби у наданні соціальних послуг та інформує про виплати, здійснює соціальний супровід і надає соціальні послуги, тобто враховується весь цикл надання соціальної допомоги: від моменту інформування до моменту вирішення проблеми чи складної життєвої обставини усіх членів багатодітної родини [88].

Строк здійснення соціального супроводу визначається індивідуально для кожної багатодітної сім'ї, яка перебуває у складних життєвих обставинах, зокрема з урахуванням гостроти проблеми, ступеня функціональної спроможності самостійно мінімізувати негативні наслідки або повністю подолати складні життєві обставини, рівня розвитку зв'язків із соціальним оточенням і не повинен перевищувати шести місяців.

Фахівець із соціальної роботи, який здійснює соціальний супровід багатодітної родини, формує її особову справу за відповідною формою, яка затверджена Кабінетом Міністрів України та враховує усі особливості цієї діяльності. Слід зазначити, що відповідно до вищезазначених документів, фахівець із соціальної роботи відвідує сім'ю щотижня, протягом двох місяців після прийняття рішення про здійснення її соціального супроводу, а в подальшому – відповідно до меж, які зазначені у плані соціального супроводу. Строк надання такої підтримки визначається окремо для кожної сім'ї та не може становити менше двох місяців. Сім'я обов'язково інформується про її подальшу підтримку після завершення соціального супроводу, що сприяє закріпленню результатів, які були досягнуті членами родини щодо вирішення своїх складних життєвих обставин [88].

Отже, ми дійшли до **висновку**, що на сьогодні достатньо актуальною залишається потреба в розширенні змісту соціально-педагогічної послуги, з акцентом на посилення виховної функції батьків у багатодітній родині, спрямованої на підвищення рівня взаєморозуміння між членами родини та створення позитивного мікроклімату. Враховуючи це, вважаємо, що *перспективною темою подальших досліджень* є вивчення інноваційних методик соціальної роботи, націлених на розширення змісту соціально-педагогічної послуги з метою посилення виховної функції батьків у багатодітній родині, та шляхи їх запровадження у центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

2.2. Напрями і форми соціальної підтримки багатодітних сімей на рівні громади

Мета підрозділу – здійснити аналіз діяльності фахівців з соціальної роботи щодо організації на місцевому рівні соціальної допомоги багатодітним сім'ям з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Перегляд основних завдань, вирішення яких є пріоритетним напрямом державної соціальної політики останніх років: дитяча безпритульність та бездоглядність, соціальне сирітство, дитяча та молодіжна злочинність, наркоманія, проституція, жорстоке поводження з дітьми тощо, доводить, що всі перераховані соціальні проблеми є наслідком недостатньої уваги держави до сім'ї, яка виховує дітей. Як правило, виявлення сімей, які потребують соціальної підтримки, відбувається на етапі, коли сім'ї потрібна термінова реабілітація, а не попереджувальна (профілактична) робота. Впровадження дієвих програм, спрямованих на попередження виходу дитини із сім'ї та своєчасну підтримку сімей, які потрапили в складні життєві обставини, є одним із інструментів реалізації державної сімейної політики.

Напрями та механізми реформування державної сімейної політики визначені Національною стратегією профілактики соціального сирітства до 2020 року, Стратегією реформування системи надання соціальних послуг, Державною цільовою соціальною програмою підтримки сім'ї до 2016 року. Складовою адміністративної реформи органів виконавчої влади, розпочатої в Україні у 2010 році, є реформування державної системи соціального захисту, зокрема, що стосується соціальної підтримки сімей з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах. Що передбачає вдосконалення роботи соціальних служб шляхом повного охоплення соціальними послугами найуразливіших категорій населення, раннього виявлення проблемних сімей та вчасного надання їм допомоги на рівні територіальної громади. З цією метою у 2012 році у систему роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді впроваджено інститут фахівців із соціальної роботи, які працюють і надають соціальні послуги соціально незахищеним категоріям населення за місцем проживання, на рівні територіальних громад [106, с. 133].

Відповідно до Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, діяльність центрів соціальних служб спрямована на раннє виявлення та попередження сімейного неблагополуччя, поєднання соціальних виплат і соціальних послуг та інших державних соціальних гарантій з метою підвищення ефективності соціальної роботи та активного залучення місцевих громад до вирішення проблем громадян [108].

За центрами соціальних служб місцевого рівня (районні, міські, районні у містах центри) закріплена відповідальність за якісну роботу з сім'єю у кожній окремо взятій територіальній громаді, а саме:

- проведення соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей та дітей;
- виявлення сімей та дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- здійснення соціального супроводу, надання соціальних послуг та

здійснення інших заходів щодо відновлення соціальних функцій,

- психологічного і фізичного стану сімей та дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги;

- проведення інформаційно-просвітницької роботи з сім'ями та дітьми;

- забезпечення взаємодії із структурними підрозділами місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також залучення потенціалу територіальної громади до проведення соціальної роботи з сім'ями та дітьми.

- структуру місцевих центрів введено посаду фахівця із соціальної роботи. Відповідно до Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» *фахівець з соціальної роботи* – це особа, яка має спеціальну освіту відповідно до вимог центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, і здійснює соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю [106, с. 134].

Основні напрями діяльності фахівця з соціальної роботи:

- 1) профілактика соціального сирітства: забезпечення раннього виявлення сімей, які знаходяться у кризовій ситуації, підтримка таких сімей, попередження сімейного неблагополуччя;

- 2) організація своєчасної допомоги і підтримки сімей з дітьми, які потрапили в складні життєві обставини, забезпечення соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах.

Фахівець із соціальної роботи працює безпосередньо на рівні громади та водночас виконує три ролі: помічника-постачальника соціальних послуг, координатора ведення конкретного випадку та представника інтересів клієнта в інших установах. Завдання та обов'язки фахівців з соціальної роботи сформульовані Кваліфікаційною характеристикою професії

«Фахівець із соціальної роботи» [87]. Функціональні обов'язки, об'єкти соціальної роботи та алгоритм діяльності фахівців містять Методичні рекомендації щодо організації роботи фахівця із соціальної роботи центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [88].

Особливістю запровадженої моделі організації соціальної роботи на місцевому рівні є залучення територіальної громади до забезпечення підтримки сімей з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах. У роботі з територіальними громадами фахівці з соціальної роботи націлені як на неформальне соціальне оточення сім'ї, так і на установи, організації та заклади усіх форм власності. Кінцева мета роботи фахівців полягає у заохоченні громади до самостійності у підтримці сімей без втручання спеціалістів [88].

Проте реалізація даного напрямку діяльності потребує роз'яснень, оскільки фахівці, які працюють із сім'ями та дітьми на місцевому рівні, є самі представниками територіальних громад.

На кінець 2022 року в Україні діяло 737 центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, фактична кількість фахівців яких на кінець року становила 15279 осіб [24].

Збільшення штатної чисельності спеціалістів центрів та введення посади фахівця з соціальної роботи суттєво вплинуло на розширення мережі соціальної роботи з сім'ями, які потребують соціальної підтримки.

- Аналіз умов та напрямків роботи фахівців із соціальної роботи в громаді став одним із завдань соціологічного дослідження «Діти у складних життєвих обставинах», проведеного Державним інститутом сімейної та молодіжної політики на замовлення Міністерства соціальної політики України у 2021 році. Було опитано 93 фахівці з соціальної роботи, представників всіх регіонів України [106, с. 135].

Фахівці з соціальної роботи переважно проживають у тому ж населеному пункті, в якому і працюють (77 осіб із 93 опитаних). На

запитання «Чи маєте ви облаштоване місце для роботи?» усі спеціалісти дали позитивну відповідь, проте визнали, що безпосередня їх робота здійснюється у громаді – за місцем проживання сімей і клієнтів.

Одним із завдань діяльності фахівців із соціальної роботи є виявлення та надання соціальної допомоги сім'я, які опинилися у складних життєвих обставинах і не можуть вирішити їх самостійно. Спеціалістам було запропоновано вказати з яких джерел вони отримують інформацію про сім'ї, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Інформацію про сім'ї фахівці із соціальної роботи отримують під час візитів у сім'ю: відвідування, дворовий обхід, соціальне інспектування (43 особи із 93 опитаних), від суб'єктів соціальної роботи (40 осіб), у результаті особистого звернення членів сім'ї (37 осіб) або ж звернень осіб, яким стало відомо про сімейне неблагополуччя: родичів, сусідів, знайомих сім'ї, жителів населеного пункту (37 осіб).

Інформація про сім'ї, які потребують професійної допомоги, надходить до фахівців переважно від установ та закладів, які працюють з сім'ями та дітьми на територіальному рівні, а саме: навчальні та дошкільні заклади: школи, ПТУ, дитячі садки, педагогічні працівники (40 осіб із 93 опитаних); заклади охорони здоров'я: ФАП, сільської амбулаторії, поліклініки та лікарні, медичні працівники, дільничні лікарі (36 осіб); органи місцевого самоврядування, місцеві органи виконавчої влади, сільська, селищна ради, депутати місцевих рад (31 осіб); служби у справах дітей (24 осіб).

Обмін інформацією про сім'ї, які потребують соціальної допомоги, переважно здійснюється на територіальному рівні, що дозволяє спеціалістам вчасно реагувати на повідомлення та самозвернення громадян.

Щодо заходів, що сприятимуть своєчасному виявленню сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, на думку спеціалістів, є потреба налагодження ефективної співпраці фахівців із соціальної роботи з суб'єктами соціальної роботи (48 осіб). В першу чергу мова йде про

взаємодію з керівництвом та спеціалістами установ та організацій, які працюють з сім'ями та дітьми на територіальному рівні: сільські/селищні ради, навчальні та медичні заклади, органи внутрішніх справ, органи соціального захисту, недержавні організації тощо (23 осіб).

Сприятиме своєчасному виявленню сімей періодичне відвідування фахівцем сімей з дітьми на закріпленій за ним території, здійснення систематичного моніторингу стану справ у сім'ях, які відносяться до «груп ризику» (33 особи).

Одним із напрямів, що сприяє підвищенню ефективності соціальної роботи з сім'ями, є робота з територіальною громадою. В першу чергу це стосується просвітницької діяльності з населенням щодо можливості отримати соціальні послуги, оскільки у сільській місцевості *«соціальна допомога» асоціюється лише з грошовими виплатами або гуманітарною допомогою»*. А також роз'яснення завдань і функцій діяльності фахівців із соціальної роботи (18 осіб із 93 опитаних). Також є потреба формування небайдужого ставлення територіальної громади до неблагополучних сімей, залучення громадян до виявлення сімейних негараздів на ранніх стадіях (10 осіб). Раннє виявлення сімей, які потребують соціальної допомоги, можливо за умови виконання фахівцями своїх функцій кваліфіковано і професійно (6 осіб). На думку одного із спеціалістів, є потреба *«зменшення кількості документації – збільшення часу для надання соціальних послуг родинам»* [106, с. 137].

За даними Міністерства соціальної політики України у 2022 році фахівцями з соціальної роботи було відвідано 1 235 235 сімей з дітьми, з них, проінспектовано з метою здійснення оцінки потреб у соціальних послугах та обстеження житлово-побутових умов сімей 517 974 сімей (42% від загальної кількості відвіданих сімей з дітьми). Даний показник збільшився в 5 раз, порівняно з аналогічним періодом 2011 року. За підсумками соціального інспектування статус сімей, які опинилися в

складних життєвих обставинах, встановлено 109 328 сім'ям (даний показник збільшився в 3 рази, в порівнянні з аналогічним періодом 2011 року) [24].

Фахівцям було запропоновано назвати проблеми, які виникають при виявленні та взятті на облік сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Складнощі, що виникають при виявленні сімей, в першу чергу, пов'язані з тим, що сім'ї не визнають наявності власних проблем і не мають бажання і намірів змінювати ситуацію на краще (48 осіб). Також частина сімей відмовляється взаємодіяти та співпрацювати з фахівцями у процесі соціального супроводу (23 осіб), демонструє недовіру та негативне ставлення до фахівців (18 осіб).

Також спеціалісти визнають, що частина сімей не бажає співпрацювати через страх розголошення інформації про сімейні проблеми, порушення принципу конфіденційності соціальної роботи (10 осіб), особливо це стосується сімей, які проживають у невеликих населених пунктах. Також члени сім'ї висловлюють недовіру, сумніви щодо ефективності запропонованої соціальної допомоги (10 осіб). Спеціалісти стикаються з випадками агресивної, неадекватної поведінки батьків (6 осіб). Про те, що жодних проблем на початку роботи з сім'ями не виникає вказали лише 5 фахівців із 93 опитаних.

Фахівці з соціальної роботи здійснюють соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. За даними Міністерства соціальної політики України протягом 2012 року, 54 790 сімей (50% від кількості сімей, яким було встановлено статус «сім'я, яка опинилася у складних життєвих обставинах») взято під соціальний супровід (показник, у порівнянні із 2011 роком збільшився майже втричі). 54 538 сімей відмовилися від соціального супроводу [24].

Той факт, що протягом 2012 року половина сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах та потребують соціальної підтримки, відмовилися від соціального супроводу, демонструє нагальну потребу впровадження механізмів впливу на батьків, які неналежним чином

виконують батьківські обов'язки, та ефективних методик соціальної роботи спрямованих на мотивацію батьків до зміни життєвих обставин сім'ї.

Ефективність соціальної роботи залежить від професійного «навантаження» спеціалістів. За даними соціологічного дослідження кількість сімей, з якими одночасно працює один фахівець, становить від 2 до 16. Окремі спеціалісти вказали цифру 20-21 сімей (3 особи).

Протягом 2021 року 11 857 сімей (21,6 % від кількості сімей під супроводом) знято із соціального супроводу з позитивним результатом. Частина показників, що засвідчують результати соціального супроводу, стосується роботи з сім'ями загалом, а частина – характеризує результати роботи з окремими членами сімей.

Так, за даними Міністерства соціальної політики у 2021 році соціальний супровід сімей за показниками оцінки роботи з сім'єю загалом здійснено за такими напрямками:

- матеріальну підтримку отримали 82,8 % сімей із тих, які були знаті з соціального супроводу з позитивним результатом, зокрема: отримали гуманітарну допомогу 5025 сімей (42,4 %); отримали соціальні виплати та допомоги – 3360 сімей (28,3%); отримали матеріальну допомогу – 750 сімей (6,3 %); вирішено проблеми боргів за комунальні послуги – 682 сім'ям (5,8%);
- налагоджено соціальні зв'язки у 5669 сім'ях (47,8 %);
- отримали допомогу в лікуванні 2349 сімей (19,8 %) [106, с. 138].

На ранньому етапі кризи протягом 2012 року виявлено 195 673 сімей, яким було надано, за потребою, одну-дві соціальні послуги. В подальшому підтримки з боку спеціалістів ці сім'ї не потребували. Основні проблеми членів сім'ї, на вирішення яких були спрямовані соціальні послуги, стосувалися розв'язання конфліктів в сім'ї, проблем малозабезпеченості, безробіття або відсутності роботи.

Проте не усі проблеми, які виникають у сім'ях, можна вирішити на рівні громади. Фахівцям із соціальної роботи було запропоновано

визначити, які питання вони не можуть вирішити у процесі соціального супроводу сімей. Найбільш суттєві проблеми пов'язані з розв'язанням таких питань:

- забезпечення житлом або покращення житлових умови сім'ї (33 особи із 93 опитаних),
- лікування від алкогольної/наркотичної залежності батьків (32 особи);
- працевлаштуванням, зайнятістю батьків, особливо сімей, які проживають у сільській місцевості (27 осіб);
- матеріальне забезпечення сім'ї, бідність, невідповідність розміру матеріальної допомоги реальним потребам сім'ї (25 осіб).

Якщо поглянути на перелік обставин, що провокують складні життєві обставини сім'ї, то фахівці соціальної роботи часто не мають змоги вирішити ті проблеми, які стали причиною сімейного неблагополуччя. Ефективність роботи з сім'ями залежить не лише від професійної роботи спеціалістів на місцях, а перебуває у прямій залежності від вирішення загальнодержавних питань.

Фахівці із соціальної роботи пропонують такі варіанти виходу із проблемних ситуацій: спільна взаємодія спеціалістів соціальної сфери, залучення громади, соціальних партнерів, спонсорів, «небайдужих людей» до вирішення конкретних питань. Фахівці визнають, що є потреба у проведенні тренінгів, семінарів з підвищення кваліфікації, обміну практичним досвідом у роботі з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, що сприятиме підвищенню професійного рівня спеціалістів, які працюють у громаді.

На думку сучасних науковців, практиків, удосконалення управління у сфері соціального захисту багатодітних сімей на муніципальному рівні розкриває проблеми визначення пріоритетних напрямків формування системи соціального захисту багатодітних сімей; підвищення ефективності взаємодії органів місцевого самоврядування і державної влади щодо

соціального захисту багатодітних сімей; а також шляхи удосконалення бюджетного фінансування соціального захисту багатодітних сімей [11, с. 7].

Пріоритетні напрями формування системи соціального захисту багатодітних сімей». Розглядаючи основні напрямки формування системи соціального захисту багатодітних сімей практики у галузі соціальної роботи виокремлюють основні положення:

- система соціального захисту багатодітних сімей має бути чіткою, сформульованою в окремому нормативно-правовому акті, що пропонуватиме конкретні механізми підтримки таких сімей на загальнодержавному та муніципальному рівнях без дублювання повноважень;

- необхідною є диференціація багатодітних сімей за економічним показником та відповідно до кількості дітей в сім'ї, з метою створення проектів адресної допомоги, що буде включати пільгову та компенсаційну політику відповідно до потреб категорій багатодітних сімей);

- створення позитивного іміджу багатодітних сімей, для поліпшення демографічної ситуації в країні [11, с. 7].

У дослідженні визначено, що підвищення ефективності взаємодії органів місцевого самоврядування і державної влади щодо соціального захисту багатодітних сімей має ґрунтуватися на чіткому розподілі повноважень між державою та муніципальною владою, що також стосується і фінансування відповідних програм. Має бути також визначена методика залучення громадських організацій до реалізації програм соціального захисту багатодітних сімей. А для цього на муніципальному рівні мають бути розроблені механізми такої взаємодії, особливо в питаннях фінансування. Що має передбачати зацікавленість таких організацій брати участь у реалізації цих програм. Відповідно така система має сприяти виведенню категорії «багатодітна сім'я» із ніші «малозабезпечена сім'я» [11, с. 8].

Наступне важливе питання у галузі соціальної роботи з багатодітними сім'ями – удосконалення бюджетного фінансування соціального захисту багатодітних сімей». Це питання не має єдиного підходу до вирішення у науковому дискурсі. Пропонуються різні варіанти фінансування соціальної сфери щодо багатодітних сімей, але всі запропоновані точки зору мають спільну тезу стосовно того, що сама система фінансування не має фокусуватися лише на держаному фінансуванні програм соціального захисту багатодітних сімей. Джерелами надходження фінансових ресурсів мають також стати муніципальні бюджети (окремо від державних надходжень), а також різного роду спонсорські програми фінансової допомоги. У такому випадку, саме в інтересах органів місцевого самоврядування створення реально діючих програм соціального забезпечення багатодітних сімей із чіткою адресацією такої допомоги, для уникнення недоцільної розтрати коштів.

Проведений аналіз діяльності фахівці із соціальної роботи демонструє кількісні та якісні позитивні результати організації роботи з сім'ями на рівні громади. Проте введення нової посади у системі соціальної роботи, вимагає інструктивного та методичного забезпечення такої діяльності, зокрема, що стосується організації роботи в територіальній громаді, спрямованій на підтримку окремих категорій сімей та дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Також необхідно запровадити систему професійної підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів соціальної сфери, що дозволить впроваджувати в практичну діяльність ефективні методики та технології, підвищувати ефективність соціальної роботи на рівні громади.

2.3. Соціальна робота з багатодітними сім'ями у складних життєвих обставинах

Сьогодні тривожним для українського суспільства є те, що значна частина сімей потребує соціально-психологічної допомоги через проблеми, які виникають як між членами сім'ї, так і між сім'єю та її зовнішнім оточенням. Зростання кількості сімей у складних життєвих обставинах обумовлено тим, що вони не можуть самотійно подолати або мінімізувати негативний вплив, зокрема, таких обставин: жорстоке поводження з дитиною в сім'ї; відсутність постійного місця роботи у працездатних членів сім'ї (особи); відсутність житла, призначеного та придатного для проживання; відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, взяття під варту одного із членів сім'ї (особи); насильство в сім'ї (в тому числі щодо дитини); тривала хвороба; встановлена інвалідність (у тому числі дітей); вроджені вади фізичного та психічного розвитку; малозабезпеченість, безробіття одного із членів сім'ї (особи), що негативно впливає на виконання батьківських обов'язків, призводить до неналежного утримання дитини та догляду за нею; спосіб життя, внаслідок якого один із членів сім'ї (особа) частково або повністю не має здатності чи можливості самотійно піклуватися про особисте життя та брати участь у суспільному житті; ухиляння батьків від виконання обов'язків із виховання дитини; відібрання у батьків дитини без позбавлення батьківських прав; стихійне лихо; дискримінація осіб та/або груп осіб [23].

Актуальність обраної теми полягає в тому, що за цих обставин, коли у суспільстві спостерігається тенденція збільшення сімей у складних життєвих обставинах, від спеціалістів соціальних служб вимагається досконале володіння технологіями соціальної роботи з цією категорією клієнтів, уміння врегульовувати негативні процеси у сім'ї специфічними методами та засобами впливу, адекватними індивідуальним особливостям випадків, з якими доводиться працювати. Підґрунтям для такої роботи є програма

«Соціальний супровід сім'ї у складних життєвих обставинах». Оскільки головне – зберегти цілісність сім'ї, її родинні почуття, зв'язки, то повинна здійснюватися тривала соціальна робота, в тому числі і соціально-інформаційна, яка спрямована на підвищення культури батьків, бо в будь-якій сім'ї з низькою культурою, особливо міжособистісних відносин, формування особистості дитини не може відбуватись вдало [159, с. 110].

Сучасна сім'я наразі опинилася у важких умовах. Суспільство повинно непокоїти: до яких наслідків призведе її кризовий стан, як він впливатиме на сімейні відносини, особливо в різних типах сімей у складних життєвих обставинах, а саме на виховання в них дітей.

Сім'я з дітьми, яка опинилася у складних життєвих обставинах, розглядається як сукупність осіб, серед яких є хоч одна дитина віком до 18 років, які проживають разом і пов'язані спільним побутом, взаємними правами й обов'язками.

Згідно з наказом «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» від 12 липня 2006 р. за № 824/12698 до категорії сімей, які мають складні життєві обставини, належать:

- сім'ї з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах і не спроможні подолати їх самостійно у зв'язку з інвалідністю батьків або дітей, вимушеною міграцією, наркотичною або алкогольною залежністю одного із членів сім'ї, його перебуванням у місцях позбавлення волі, ВІЛ-інфекцією, насильством у сім'ї, безпритульністю, сирітством, зневажливим ставленням і негативними стосунками у сім'ї, безробіттям одного із членів сім'ї, якщо він зареєстрований у державній службі зайнятості, як такий, що шукає роботу;

- сім'ї, у яких існує ризик передавання дитини до закладів для дітей-сиріт і дітей, які позбавлені батьківського піклування;

- неповнолітні одинокі матері (батьки), яким потрібна підтримка;

- сім'ї, члени яких перебували чи перебувають на державному утриманні.

Водночас термін «складні життєві обставини», визначений Законом України «Про соціальні послуги», вміщує значно ширший перелік життєвих обставин, що порушують нормальну життєдіяльність особи: інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний або психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа, соціальне становище, життєві звички і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті тощо.

Отже, складними життєвими обставинами можна назвати такі несприятливі для людини події, життєву скруту, коли їй особливо важко, і коли вона об'єктивно потребує сторонньої допомоги, в тому числі і від держави, суспільства, громади, від найближчого оточення, щоб упоратися з цими обставинами і відновити свою нормальну життєдіяльність [159, с. 111].

На сьогодні проблемою вивчення сімей у складних життєвих обставинах займалися такі вітчизняні дослідники, як А. Іванцова, І. Трубавіна, М. Плоткін, В. Торохтій, В. Целуйко, І. Клемантович, М. Буянов, а також зарубіжні дослідники Е. Ейдеміллер, В. Юстіцкіс, Дж. і М. Пауль та ін. М. Плоткін, ділить сім'ї у складних життєвих обставинах на чотири категорії: конфліктна, аморальна, педагогічно невлаштована й асоціальна [159, с. 111]. Найважливішими характеристиками сім'ї є її *функції*, серед яких виділяють такі, як:

- *виховна* (сім'я задовольняє індивідуальні потреби чоловіка та жінки в материнстві та батьківстві, у контактах із дітьми, їх вихованні та можливості реалізувати себе в дітях; забезпечує соціалізацію дітей і підготовку нових членів суспільства);

- *господарсько-побутова* (сім'я задовольняє матеріальні потреби, що сприяє збереженню соматичного здоров'я, відновленню затрачених у різних видах діяльності фізичних сил);

- *емоційна* (сім'я задовольняє потребу в симпатії, повазі, визнанні, емоційній підтримці, психологічній захищеності, сприяє збереженню психічного здоров'я, емоційній та особистісній стабільності);

- *духовного спілкування* (сім'я задовольняє потребу в спільному проведенні дозвілля, сприяє духовному збагаченню й розвитку членів сім'ї);

- *первинного соціального контролю* (сім'я забезпечує виконання соціальних норм членами сім'ї) [159, с. 111].

Реалізуючи свої функції, сім'я задовольняє окремі найважливіші природні потреби людини, а з іншого боку, дає можливість людині досягнути цілей у спілкуванні, особистісному та духовному зростанні. Найважливішою особливістю сімейних функцій є їхня комплексність, заснована на взаємодії родичів. Кожна потреба, яка задовольняється сім'єю, може бути реалізована і без участі членів родини, але тільки у сім'ї ці потреби можуть бути задоволені комплексно й оптимально. В основі порушення функцій сім'ї можуть лежати найрізноманітніші фактори: дисгармонія в інтимних стосунках, психологічна несумісність подружжя, відсутність навичок і низька культура спілкування, погані умови життя і т. п. [104].

Для соціальних працівників, які допомагають родині, важливо спиратися на сучасні теоретичні концепції, зокрема, уявлення про структуру та динаміку сім'ї.

Так, структура сім'ї – це не тільки склад її членів, а й сукупність їх взаємовідносин, для якої характерні відносини домінантності-підкоряння, і певна психологічна відстань між членами сім'ї. Порушення структури сім'ї ускладнює або перешкоджає виконанню її функцій, що також веде до появи різних розладів і ускладнень [104].

Динаміка сім'ї – це зміни її структури та функцій залежно від етапів життєдіяльності.

Соціальну роботу із сім'ями прийнято розподіляти на такі види:

- екстрені дії, спрямовані на виживання родини (термінова соціальна допомога, надання притулку, негайне вилучення з родини дітей, які зазнають жорстокого ставлення, перебувають у небезпеці чи залишені без піклування батьків);
- діяльність, спрямована на підтримку стабільності родини;
- заходи, спрямовані на соціальний розвиток родини та її членів [159, с. 112].

Отже, зусилля держави, громадськості повинні бути спрямовані на благополуччя та добробут сім'ї, створення умов для захисту її прав у суспільстві й прав її членів у самій родині. Тільки в цьому випадку сім'я буде здатна до саморозвитку, а її члени – до самореалізації [15].

Соціальна робота з сім'єю у складних життєвих обставинах – це система взаємодії соціальних органів держави, суспільства та сім'ї, спрямована на поліпшення матеріально-побутових умов життєдіяльності сім'ї, розширення її можливостей у здійсненні прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку всіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу [159, с. 112].

Розрізняють такі види соціальної роботи: соціальне обслуговування, соціальна профілактика серед дітей і молоді, соціальна реабілітація та супровід дітей і молоді. Оскільки така робота є складовою соціальної роботи, то в ній також виділяються обслуговування, профілактика, реабілітація й супровід. Особливості сім'ї, мета та завдання соціальної роботи дозволяють розкрити специфіку цих видів і напрямів роботи. Соціальне обслуговування – напрямок соціальної роботи, який спрямований на задоволення потреб і розв'язання поточних проблем, протиріч сім'ї, що виникають у процесі її життєдіяльності, через надання різноманітної допомоги сім'ям та їх членам. Допомога означає надання сім'ям послуг у сфері: освіти, культури, охорони здоров'я, спеціального медичного обслуговування, оздоровлення,

відпочинку, доборі роботи та працевлаштуванні, професійної підготовки, перепідготовки, освіти і професійної орієнтації, фізкультурно-оздоровчих послуг [159, с. 113].

Соціальна реабілітація спрямована на надання допомоги молодій сім'ї з метою подолання сімейних конфліктів, кризових станів, дисгармонії у взаємостосунках, тимчасових або постійних труднощів у життєдіяльності сім'ї, які з'являються внаслідок тяжких захворювань, майнових витрат, конфліктних взаємостосунків, нервово-психічних захворювань, а також допомоги тим, хто опинився у стані безвихідності, безпорадності чи самотності.

Соціальний супровід – це довготривала, різноманітна допомога різним типам сімей у складних життєвих обставинах, яка спрямована на створення умов для ліквідації причин неблагополуччя (чи їх можливої компенсації), форсування формування здатності сім'ї самотужки розв'язувати свої проблеми, долати труднощі, виконувати функції, реалізовувати свій соціальний і виховний потенціали, права в суспільстві, корекцію та покращання внутрішньо-сімейних стосунків, стосунків сім'ї з мікро- та макросередовищем.

Одним із засобів цього є соціальне інспектування сім'ї у складних життєвих обставинах, яке вперше введено в Україні у 2001 р. і дає право соціальному працівнику входити в сім'ю (Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю») [23].

Соціальне інспектування сім'ї – це складова соціального супроводу сім'ї у складних життєвих обставинах, умова успішної соціальної роботи з такою сім'єю.

Соціальна профілактика – це вид соціальної роботи, спрямований на локалізацію, обмеження, виявлення, попередження та запобігання соціальним відхиленням, негативним явищам, впливам і їх наслідкам на життя та здоров'я людей, усунення причин і умов виникнення асоціальної поведінки. Соціальна профілактика негативних явищ і насильства в сім'ї – це

система заходів, спрямованих на створення умов для попередження утиску прав сім'ї та її членів, негативних явищ і впливів, виявлення та подолання цих явищ, утиску прав, їх наслідків.

Соціальна допомога має на меті надання різноманітних соціальних послуг сім'ї в умовах конкретного суспільства, конкретної ситуації. Ці послуги сприятимуть формуванню в сім'ї нормальної життєдіяльності [159, с. 113].

Соціальний працівник виступає посередником між сім'єю, державою, громадськими організаціями та законодавчими органами. Соціальні послуги спрямовані на допомогу в створенні й поліпшенні умов життєдіяльності сім'ї, можливостей її самореалізації, на захист її прав та інтересів.

Соціальний патронаж – один із напрямів соціальної роботи, спрямований на постійне супроводження сімей, які потребують систематичної підтримки умов, достатніх для забезпечення життєдіяльності соціально незахищених сімей (малозабезпечених, багатодітних, із дітьми-інвалідами та ін.) [159, с. 115].

Соціальний працівник допомагає батькам усвідомити позитивні та негативні події, що виникають у сім'ї, побачити реальну можливість зміни важкої ситуації, вчить долати перешкоди на шляху досягнення сімейного благополуччя, ставить за мету відновити виховний потенціал сім'ї [159, с. 115].

Для дослідження особливостей соціальної діяльності було проведене психодіагностичне обстеження. Базою дослідження нами було визначено Голосіївський районний у м. Києві центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. У ньому брали участь клієнти зазначених соціальних служб, а саме сім'ї, які стоять за межею благополуччя. Соціальна робота стосувалася десяти сімей. Дане обстеження проводилось у двох напрямках, а саме з батьками та дітьми за етапами:

- Вибір сімей у складних життєвих обставинах за певними критеріями. Критерії нами були визначені такі: труднощі у взаємовідносинах батьків і дітей; вік дітей (у межах 6–12 років); згода батьків на співпрацю; різні типи

сімей у складних життєвих обставинах.

- Створення доброзичливих, довірливих стосунків з сім'єю.
- Збір анамнезу – відомостей про особливості психофізичного розвитку дитини, історію сім'ї, загальних відомостей про сім'ю, зібраних у батьків.
- Складання програми соціально-педагогічної діагностики, яка містить мету, перелік методик, опис умов і режиму обстеження.
- Реалізація програми соціально-педагогічного обстеження з фіксацією результатів.
- Спостереження за сім'єю під час зустрічей, опрацювання результатів обстеження.

Проте загальний показник труднощів у взаємостосунках із батьками становить: відношення до матері: високий – 58,4 %, середній – 33,3 %, низький – 8,3 %; відношення до батька: високий – 0 %, середній – 16,7 %, низький – 83,3 % [159, с. 116].

Результати повторного обстеження дітей із сімей у складних життєвих обставинах показали, що після проведеної роботи у більшості дітей знизилась агресивність – 52,9%, також схильність до відособлення – 55%, реакція на фрустрацію – 44,6%, тоді як збільшився показник позитивного відношення до батька – 37,9 і до матері – 73,3 %. І якщо зважати, що у програмі брали участь сім'ї у складних життєвих обставинах, то програма показала свою ефективність [159, с. 117].

Таким чином, соціальна робота з сім'єю, яка опинилася в складних життєвих обставинах, – це особливим чином організована діяльність, яка направлена на групи людей, які потребують соціального захисту та підтримки. Це один із різновидів соціального захисту населення, основним змістом якого є сприяння, допомога у відновленні та підтримці нормального функціонування сім'ї. Соціальна робота з сім'єю сьогодні є багатофункціональною діяльністю щодо соціального захисту і підтримки, соціального обслуговування сім'ї на державному рівні.

2.4. Соціально-педагогічна підтримка багатодітних сімей

Сім'я є одним з найважливіших соціальних інститутів, який активно впливає на всі процеси суспільного розвитку, відтворення людських ресурсів і формування суспільних відносин.

Проблематика соціальної підтримки багатодітних сімей є особливо ваговою в умовах демографічної кризи. Варто звернути увагу, якщо врахувати природний компонент демографічного руху, то народження трьох і більше дітей є запорукою розширеного відтворення населення. У свою чергу, утвердження фізично і духовно здорової, соціально та матеріально благополучної родини є основою могутньої, міцної держави. Особливої актуальності в умовах нинішньої демографічної кризи набувають не тільки теоретичні проблеми, пов'язані з багатодітною родиною, а й практичні аспекти соціально-педагогічної роботи з такими сім'ями [12].

Нині проблема дитячо-батьківських стосунків як компонента психофізичного благополуччя дітей у колі родини набуває особливої актуальності, адже на її вирішення спрямована державна політика збереження і підтримки здоров'я громадян, у цілому нації.

Проблема дитячо-батьківських стосунків наразі є дуже гострою. Першим досвідом взаємодії дитини з навколишнім середовищем є її взаємодія з батьками. З набуттям даного досвіду у дитини формуються деякі моделі поведінки з соціумом, які слугуватимуть прикладом взаємодії з оточуючими для майбутніх поколінь. Кожне суспільство характеризується певною культурою взаємодії між батьками та дітьми, поглядами та установками з приводу сімейного виховання, виникають соціальні стереотипи. Зокрема ставленням до жінок та дітей і визначається цивілізованість суспільства [105].

Цікавість до проблем родинного виховання у нашій країні пов'язана із становленням нових соціально-економічних умов. Зміна ідеологічних орієнтирів чи повна відсутність таких орієнтирів створює труднощі, з якими стикаються сучасні батьки.

Увага до багатодітних родин у сучасній науці пояснюється ще й тим, що з поглибленням соціально-економічної кризи й духовно-психологічного шоку, дані родини займають одне з перших місць серед травмованих категорій.

Згідно з Законом України «Про охорону дитинства», *багатодітна сім'я* – це сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих закладах освіти – до закінчення закладів освіти, але не довше, ніж до досягнення ними 23 років [77].

Роль багатодітної сім'ї полягає у наданні можливості задовольнити суспільні та особистісні потреби. У таких родинах утворюються сприятливі умови виховання через те, що діти зростають у тісній взаємодії один з одним у родинному колективі і зазвичай у ранньому віці привчаються виконувати конкретні обов'язки та допомагати один одному. Також у такій сім'ї формується високоморальна атмосфера турботи, поваги та любові батьків і дітей один про одного. Але в економічному аспекті багатодітна родина опиняється у дуже скрутному становищі, бо мати переважно не працевлаштована, а батько неспроможний самостійно забезпечити родину гідними умовами для існування. Отже, більшість багатодітних родин живе за межею бідності [105].

В Україні понад 330 тисяч родин, які мають трьох і більше дітей. За статистичними даними, у багатодітних родинах виховується близько 20 % всіх дітей у державі, а багатодітні сім'ї, у свою чергу, становлять біля 4 % від усієї кількості українських родин. Приблизно 75 % від загальної кількості українських родин з трьома і більше дітьми проживають за межею бідності. Тому, у такий скрутний час, державі необхідно подбати про багатодітні сім'ї та надавати по можливості різноманітну підтримку. Упродовж останніх років, зокрема, й у 2019 році спостерігалась тенденція до зниження показників народжуваності. У 2019 р. народилося 308,8 тис. дітей, що на 27,1 тис. осіб (або на 8,1%) менше, ніж у попередньому 2018 р. Це також значно менше за кількість живонароджених на початку поточного тисячоліття. За період 2012–2019 рр. в Україні (тобто після досягнення у 2012 р. найвищого рівня живонароджуваності в країні у новому тисячолітті) кількість народжених знизилася у 1,6 раза (або на 37,2%). Загальний коефіцієнт народжуваності в Україні у 2019 р. становив 8,1‰, при чому у міських поселеннях – 7,9‰, а у сільській місцевості – 8,5‰ (дані Державної служби статистики України, відносні показники розраховано без урахування відповідних даних по Донецькій та Луганській областях).

Теоретичний аналіз різних підходів до розуміння поняття «сім'я» (історичного, релігійного, філософського, педагогічного, соціально-педагогічного, правового, економічного) свідчить, що сім'я є окремим соціальним інститутом з правами і функціями у суспільстві, обов'язками у сім'ї, певними ролями; особливою соціальною групою з власними цінностями, соціальною системою з різними стосунками і структурою; первинним колективом з метою, розподілом влади і відповідальності. Її особливістю є стосунки «батьки-діти», «чоловік-дружина», «брат-сестра», які можливі лише в сім'ї [4, с. 25].

Загалом, кожна сім'я повинна знати свої основні функції, аби свідомо нести відповідальність за їх виконання. Мова йде про такі функції:

- матеріально-економічна (участь у суспільному виробництві, відновлення втрачених на виробництві сил, бюджет сім'ї);
- житлово-побутова (забезпеченість житлом, ведення домашнього господарства, організація побуту);
- репродуктивна (продовження роду);
- комунікативна (створення сприятливого сімейного мікроклімату, внутрішньосімейне спілкування, взаєностосунки сім'ї, контакт із засобами масової інформації, літературою, мистецтвом);
- виховна (формування особистості дитини, передача їй соціального досвіду);
- рекреаційна (організація дозвілля та відпочинку) [55, с. 54].

В українській педагогіці завжди пропагувалася багатодітна родина (багатодітність). Адже саме в умовах багатодітної родини створюються широкі потенційні можливості реалізації сімейних функцій, принципів, завдань у передачі соціально-виховного досвіду родинної мудрості наступним поколінням [13, с. 33].

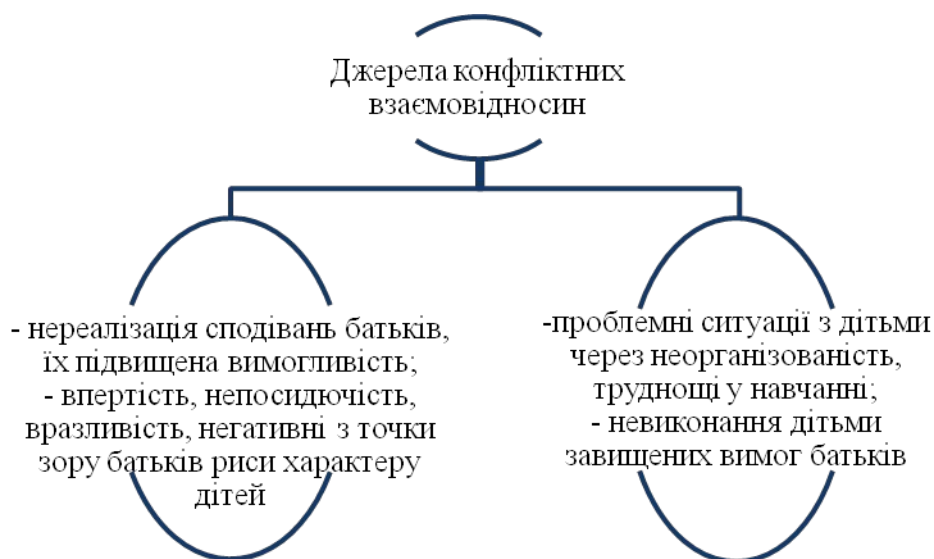
О. Косарева у своїй праці зазначає, що дитячо-батьківські взаємини характеризуються як процес та результат індивідуального, суб'єктивно-вибіркового відображення сімейних зв'язків, які опосередковують внутрішню та зовнішню активність батьків і дітей в їх спільній життєдіяльності [54, с. 13].

Варто звернути увагу на думку сучасних дослідників сімейних відносин (М. Бикова, О. Бондарчук, К. Кован, І. Комановський, Є. Смирнова та ін.), які виділяють переваги дитячо-батьківських стосунків у багатодітних родин, а саме: турботу про потреби дитини, її психологічну та фізичну захищеність і безпеку, що наряду з батьками забезпечують старші члени родини; відбувається копіювання і наслідування виконання сімейних ролей через спостереження за всіма членами родини; широке коло можливостей розвитку внаслідок різнобічного впливу кожного з «сімейних вихователів»;

полегшення адаптації у нових суспільних відносинах через набуття досвіду колективістських стосунків; умови для набуття досвіду спілкування і вирішення конфліктів, для майбутньої життєдіяльності; встановлення меж діяльності дитини – не тісних, але й не повністю контрольованих [4, с. 31].

Так Д. Іванов у своїй праці «Психологічний аналіз системи дитячо-батьківських стосунків у парадигмі глибинної психології» розглядає систему дитячо-батьківських стосунків такою, що має багаторівневий характер, поєднує у собі свідомі і несвідомі компоненти. Проблеми стосунків дітей і батьків розглядаються як епіфеномен пережитого одним з батьків конфлікту [26, с. 15].

Загалом, джерела конфліктних взаємостосунків батьків і дітей можна розділити на дві групи (рис.1).

Рис. 2.1. Джерела конфліктних взаємостосунків батьків і дітей (Д. І. Іванов) [26, с. 25].

Дослідження дитячо-батьківських стосунків у багатодітних сім'ях на базі Комунального закладу «Навчально-виховний комплекс «Спеціалізована школа І ступеня з поглибленим вивченням української мови – гімназія №39 імені гетьмана України Богдана Хмельницького» Деснянського району м. Києва» дало змогу визначити критерії і показники таких стосунків, які містять: 1) ставлення батьків до сімейних ролей, особливості і порушення процесу виховання; 2) ставлення батьків до дітей, міру прояву турботи до них; 3) ставлення дітей до родинного виховання та їх спрямованість до спілкування з батьками (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії та показники дитячо-батьківських стосунків у багатодітних сім'ях

Критерії	Показники	Методики
Стиль сімейного виховання	1. Авторитетний	1. Методика діагностики дитячо-батьківських відносин «Стратегії сімейного виховання»
	2. Авторитарний	
	3. Ліберальний	
	4. Індиферентний	
Міра прояву турботи батьків стосовно власної дитини (тип взаємин між батьками і дітьми)	1. Прийняття-відштовхування	1. Тест-опитувальник батьківського ставлення до дітей Варги-Століна
	2. Кооперація	
	3. Симбіоз	
	4. Авторитарна гіперсоціалізація	
Тип ставлення дітей до батьків	1. Позитивний інтерес	2. Тест "Підлітки про батьків" (ADOR) за методикою Шафера 3. Анкета «Моя родина»
	2. Автономність	
	3. Непослідовність	
	4. Ворожість	

За результатами дослідження критеріїв (стиль сімейного виховання, міру турботи батьків до дітей та тип ставлення дітей до батьків) на базі зазначених методик, виокремлено три рівні дитячо-батьківських стосунків у багатодітних родинах:

- гармонійний;
- допустимий;
- незадовільний.

Гармонійний рівень передбачає теплі стосунки між батьками та дітьми, побудовані на взаємоповазі, довірі та любові. Батьки чуйно ставляться до потреб дітей, поважають особистість кожної дитини, піклуються про справедливість у взаємостосунках з дітьми, але в той же час виявляють твердість у вихованні, користуються незаперечним авторитетом у дітей. На жаль, до цього рівня можна віднести дитячо-батьківські стосунки лише в одній сім'ї (20%).

Допустимий рівень свідчить про наявність певних проблем у стосунках між батьками та дітьми. Непорозуміння між старшим і молодшим поколіннями виникають внаслідок відведення батьками недостатньої кількості часу на виховання власних дітей і зайвим потуранням примхам дітей. Рівень контролю зі сторони батьків є занадто низьким, адже зазвичай брак часу не дозволяє приділити дитині достатню кількість уваги. Формально батьківські обов'язки виконані, бо діти одягнені, взуті, загалом матеріально забезпечені. Але через непослідовне та невміле застосування методів покарання та заохочення особи батьків не є авторитетами для своїх дітей. На цьому ґрунті виникають конфлікти між членами сім'ї та неслухняність у поведінці дітей. Хоча варто зазначити, що стосунки між батьками та дітьми є доволі теплими. До цього рівня дитячо-батьківських взаємин можна віднести взаємостосунки у трьох сім'ях (60%).

Варто звернути увагу, що незадовільний рівень характеризується великою напруженістю дитячо-батьківських стосунків. Недовіра дітей, непослідовність у прийнятті рішень та страх брати на себе відповідальність, конфліктна взаємодія з батьками стали наслідком надмірного контролю за дітьми з боку батьків. Ініціатива дітей часто придушується, тому діти виявляють певну скритність у спілкуванні з батьками. Даний рівень дитячо-батьківських стосунків притаманний одній багатодітній сім'ї (20%).

Отже, основними аспектами проблем дитячо-батьківських взаємин у багатодітних сім'ях є тип батьківського ставлення, установка батьків на сімейні ролі, особистісні характеристики дітей. Таким чином, результати діагностичного дослідження дають змогу визначити основним напрямом психо-корекційного впливу у ситуації конфліктів між батьками та дітьми зміну батьківського ставлення, керівної ролі батьків, пріоритетів у взаємостосунках, у дітей формування обов'язку перед батьками та відчуття поваги і подяки.

Відтак зусилля держави, всієї громадськості мають бути спрямовані на забезпечення добробуту родини, створення умов для захисту її прав у суспільстві та прав її членів у самій сім'ї. Насамперед, це стосується багатодітних родин [5, с. 35]. Варто підкреслити, що соціально-педагогічна робота із багатодітними родинами уособлює систему взаємодії соціальних органів держави і суспільства та сім'ї, спрямованої на поліпшення матеріально-побутових умов життєдіяльності сім'ї, забезпечення прав і свобод, визначених міжнародними та державними стандартами, а також повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку усіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу [53, с. 97].

Проведена діагностика показала переважну кількість багатодітних сімей, а саме: 80% від загальної кількості, дитячо-батьківські взаємини в

яких потребують соціально- педагогічної корекції, адже не є гармонійними за своєю структурою. Для досягнення гармонійного рівня дитячо-батьківських стосунків у багатодітних сім'ях нами була розроблена програма та складена модель соціально-педагогічної корекції даних стосунків, впровадження якої дасть змогу досягти бажаного результату.

Проведена вторинна діагностика рівня оптимальності дитячо-батьківських взаємин показала ефективність впровадження програми соціально-педагогічної корекції дитячо-батьківських стосунків у багатодітних сім'ях, адже відбулися позитивні зрушення у взаємостосунках між батьками та дітьми. Діти усвідомили ключову роль батьків у забезпеченні їх життєдіяльності та розвинули у собі почуття подяки та довіри. Батьки передивилися свої погляди на виховання дітей та змінили його методи, переглянули свій ступінь прийняття кожної дитини. Це є дуже актуальним, бо у кожній із сімей є дитина дошкільного віку, особистість якої лише починає формуватися, а зі зміною батьківського ставлення можна буде уникнути багатьох помилок у вихованні в майбутньому та у перспективі досягти у сім'ї гармонійного рівня дитячо-батьківських взаємин з усіма дітьми.

Родина — це найдорожчі люди, які нас оточують. І коли їх багато, це справжнє щастя. Та, ніде правди діти, у часи коронавірусу й непростой економічної ситуації в країні чимало українців замислюються над тим, чи варто народжувати, особливо коли в родині вже є одна або дві дитини. Адже, щоб виховати й виростити малюка, потрібно чимало зусиль і коштів. А якщо родина багатодітна, витрати зростають у рази: здорова їжа, одяг, іграшки та книжки, дитсадки, школи та виші. І батьківська платня, найчастіше, не в змозі покрити всі витрати й нагальні потреби дітей. І все-таки чимало з нас переконані, що сини і дочки — найдорожчий скарб. А отже, за даними Єдиного обліку багатодітних сімей, в Україні обліковується понад 300 тисяч багатодітних родин, у яких виховується понад один мільйон дітей. І держава

прагне не полишати їх наодинці з труднощами. Адже одним із важливих напрямів соціальної політики, яку провадить профільне міністерство, є саме підтримка й захист вразливих категорій населення.

Спілка багатодітних сімей Львівщини «Щаслива родина» – створена в березні 2007 року. Спілка об'єднує сім'ї, що виховують 4 і більше дітей, і нараховує 200 сімей, у Львові таких сімей близько 500, в області в межах 8 тис.

Мета: представлення інтересів та захист прав багатодітних сімей, сприяння фізичному, культурному та інтелектуальному розвитку дітей з багатодітних родин та успішній інтеграції їх у суспільне життя.

Основні завдання:

- Сприяння розвитку існуючих та створенню нових соціально-економічних, правових та інших гарантій і пільг для багатодітних сімей та її членів.
- Забезпечення інтелектуального, фізичного та культурного розвитку дітей з багатодітних родин, сприяння їх належному вихованню, оздоровленню, навчанню та соціально-професійній адаптації.
- Участь у розробці місцевих та загальнодержавних законодавчих та нормативно-правових документів, що стосуються прав та інтересів багатодітних сімей
- Внесення пропозицій до органів влади і управління щодо покращення рівня соціального та правового захисту багатодітних сімей.
- Сприяння правовій освіті членів багатодітних сімей та поширення інформації про зміни в нормативно-правовому регулюванні статусу багатодітних сімей

- Представництво та захист законних прав та інтересів членів Спілки у державних органах та установах, органах місцевого самоврядування, інших організаціях.

У 2008 році ЛОГО «Спілка багатодітних сімей Львівщини «Щаслива родина» спільно з управлінням соціального захисту Львівської міської ради організувала і провела акцію «Пізнай світ» (туристичні поїздки).

Реалізовано соціально-культурний проект «Соціологічне опитування «Багатодітність: віднайдення втраченого вектору розвитку родинного життя».

Отже, одними із найважливіших чинників, які значно впливають на формування і розвиток взаєностосунки між батьками та дітьми у багатодітних родинах, є певні типи взаємин, відповідний стиль життєдіяльності всіх членів родини, тому від стилю взаєностосунків, який буде обраний батьками, залежатиме результат їх взаємодії із дітьми та зворотна реакція дітей на ці стосунки. Враховуючи необхідність деталізації та ґрунтовного вивчення форм і методів соціально-педагогічної корекції стосунків між батьками та дітьми, вважаємо, що *перспективою подальших досліджень* є розробка програми гармонізації дитячо-батьківських стосунків у багатодітних сім'ях, діти яких належать до різних вікових категорій.

ВИСНОВКИ

У дослідженні наведено теоретичне узагальнення і новий підхід до вирішення важливого й актуального завдання, що полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці соціально-психологічних особливостей соціальної роботи з багатодітними сім'ями. . Результати проведеного дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання поставлених задач і стали підставою для таких висновків:

1. Проаналізовано стан дослідженості наукової проблеми. Встановлено, що дослідники стверджують, що багатодітна сім'я має складну структуру, що характеризується як позитивними, так і негативними рисами, де має місце різна система виховання та принципи взаємодії між членами родини. Оскільки багатодітна сім'я виховує трьох та більше дітей, то її слід вважати найбільш оптимальною соціальною системою, яка відповідає потребам суспільства. Саме дана система дозволяє всім членам родини відчувати широку гаму родинних почуттів і краще виконувати функцію підготовки дітей до труднощів дорослого життя, пов'язаних із різними проблемами: житловою, матеріальною, професійною, здоров'я та освіти, організації відпочинку, взаєморозуміння тощо.

2. Охарактеризовано нормативно-правове забезпечення у сфері соціального захисту багатодітних сімей. З'ясовано, що основні законодавчі акти, що регулюють статус багатодітних родин в Україні, надано характеристику органам державної влади на яких покладено функції з розвитку та реалізації соціальної політики, щодо багатодітних сімей. Встановлено, що в Україні створено значну законодавчу і нормативну базу, спрямовану на підтримку сімей з дітьми, але відсутній законодавчий акт, який регламентував та охоплював усі соціальні, правові гарантії багатодітних сімей.

З'ясовано, що на державному та місцевих рівнях в Україні, відсутній єдиний координаційний орган завдання та функції якого були б покладені на реалізацію соціальної політики щодо багатодітних сімей. Наразі на державному рівні цим питанням займається Міністерство соціальної політики, на місцевому рівні різні виконавчі апарати (управління сім'ї, молоді та спорту, відділи з гуманітарних питань, відділи культури та молодіжної політики та ін.).

Встановлено, що єдиного трактування у визначенні багатодітності в нашій країні до цих пір немає. Багатодітній в демографії називають сім'ю з п'ятьма і більше дітьми, а в соціальній політиці, коли мова йде про те, яким саме сім'ям треба надавати допомогу в першу чергу, критерієм виступає наявність у сім'ї трьох і більше неповнолітніх дітей. З точки зору демографії багатодітна сім'я – це сім'я, завдяки якій забезпечується високий темп зростання населення. Статистика свідчить, що найбільш масовим типом багатодітної сім'ї є наявність в сім'ї трьох, а не п'яти дітей. Сьогодні, коли багатодітною вважається сім'я з трьома дітьми, а не з п'ятьма, як 20 років тому, деякі автори пропонують вживати термін «велика сім'я».

3. Визначити основні технології соціальної роботи з багатодітною родиною, а саме:

- технології збору та обробки інформації про сім'ю, яка потребує допомоги;
- технології надання родині соціальної допомоги (посередницької, економічної, соціальної, психолого-педагогічної і т. д.);
- технології безпосередньої роботи фахівця з клієнтом, з конкретних питань.

Фахівець, що працює з родиною, є координатором всієї сукупності соціальної діяльності, яка повинна сприяти позитивним змінам сім'ї всіма можливими засобами. Спеціаліст із соціальної роботи повинен знати потреби багатодітних сімей та осіб, які проживають в них, вміти складати план дій, не

упускаючи з виду жодної проблеми багатодітної сім'ї; залучати різні організації та служби, здатні допомогти багатодітній родині – соціальні, правоохоронні, юридичні, охорони здоров'я, освіти, а також місцеву адміністрацію та громадські організації, об'єднання, асоціації. Багатодітній родині він може допомогти в отриманні різних допомог і пільг, надати інформацію про допомоги, соціальні пільги, передбачених для таких сімей.

4. Обґрунтовано соціально-психологічні особливості соціальної роботи з багатодітними сім'ями за такими напрямками:

– *соціальна підтримка багатодітних сімей на рівні громади.*

Проведений аналіз діяльності фахівці із соціальної роботи демонструє кількісні та якісні позитивні результати організації роботи з сім'ями на рівні громади. Проте введення нової посади у системі соціальної роботи, вимагає інструктивного та методичного забезпечення такої діяльності, зокрема, що стосується організації роботи в територіальній громаді, спрямованій на підтримку окремих категорій сімей та дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Також необхідно запровадити систему професійної підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів соціальної сфери, що дозволить впроваджувати в практичну діяльність ефективні методики та технології, підвищувати ефективність соціальної роботи на рівні громади;

– *соціальна робота з багатодітними сім'ями у складних життєвих обставинах* як особливим чином організована діяльність, яка направлена на групи людей, які потребують соціального захисту та підтримки. Це один із різновидів соціального захисту населення, основним змістом якого є сприяння, допомога у відновленні та підтримці нормального функціонування сім'ї. Соціальна робота з сім'єю сьогодні є багатофункціональною діяльністю щодо соціального захисту і підтримки, соціального обслуговування сім'ї на державному рівні;

– *соціально-педагогічна підтримка багатодітних сімей.* Одними із найважливіших чинників, які значно впливають на формування і розвиток

взаємостосунки між батьками та дітьми у багатодітних родинах, є певні типи взаємин, відповідний стиль життєдіяльності всіх членів родини, тому від стилю взаємостосунків, який буде обраний батьками, залежатиме результат їх взаємодії із дітьми та зворотна реакція дітей на ці стосунки.

Враховуючи необхідність деталізації та ґрунтовного вивчення форм і методів соціально-педагогічної корекції стосунків між батьками та дітьми, експериментально перевірено програму гармонізації дитячо-батьківських стосунків у багатодітних сім'ях, діти яких належать до різних вікових категорій.

Отже, на сьогодні достатньо актуальною залишається потреба в розширенні змісту соціально-педагогічної послуги, з акцентом на посилення виховної функції батьків у багатодітній родині, спрямованої на підвищення рівня взаєморозуміння між членами родини та створення позитивного мікроклімату. Тому, перспективними напрямками подальших досліджень є вивчення інноваційних методик соціальної роботи, націлених на розширення змісту соціально-педагогічної послуги з метою посилення виховної функції батьків у багатодітній родині, та шляхи їх запровадження у центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Педагогіка. URL: http://science.uipa.edu.ua/journal-in-category-b_ua/
2. Академічна доброчесність. Факультет соціальної та психологічної освіти УДПУ імені Павла Тичини. URL: <https://cutt.ly/JL4hy1H>
3. Актуальні проблеми соціальної роботи: теорія і практика : колективна монографія / І. В. Албул, О. Д. Балдинюк, О. М. Бойко [та ін.] ; за ред. Н. М. Коляди ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань : Візаві, 2020. 234 с.
4. Алексєєнко Т.Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання : автореф. дис. ... д-ра. пед. наук [спец.] 13.00.05 «Соціальна педагогіка», 13.00.07 «Теорія і методика виховання»/ Алексєєнко Тетяна Федорівна; Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України. Дата захисту 24.01.2017. Київ, 2017. 46 с.
5. Безлюдний О. І., Кравченко О. О., Сафін О. Д., Коляда Н.М. Дослідницька складова у підготовці Phd здобувачів. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2022. Вип. 1 (8). С. 232–245.
6. Беспалько М., Кочубей Т., Коляда Н., Загальні засади доступності та адаптації дітей з інвалідністю в умовах інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. № 2 (7). С. 5–12.
7. Буяшенко В.В., Семигіна Т.В. (2018). Університети у цифрову епоху. URL: <https://bit.ly/2HwJ7wJ>
8. Бялик О. В. Освітні інновації у вищій школі. Умань : Сочінський М. М., 2021. 218 с.
9. Ввічливість. Humanitas. Волинський національний університет імені Лесі Українки. URL: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas/issue/view/4>

10. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Серія «Соціальна робота». URL: <https://visnyk.soch.robota.knu.ua/index.php/journal>

11. Гайворонська Валентина Анатоліївна. Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту багатодітних сімей.: автореферат магістерської роботи на здобуття наукового ступеня магістра публічного управління. Спеціальність: 281 Публічне управління та адміністрування. Миколаїв. 2019. 13 с.

12. Ганенко О. Багатодітна сім'я як об'єкт соціально-педагогічної роботи. URL: <https://dismp.gov.ua/bagatoditna-sim-ya-yak-ob-iekt-socialno-pedagogichnoi-roboti/>

13. Годлевська А. І., Шпалерчук Н. В. Проблеми багатодітних сімей в Україні, окремі аспекти соціально-педагогічної роботи з ними. К.: 2015. С. 33–35.

14. Громадські організації та спілки осіб з інвалідністю як суб'єкти надання соціальних та реабілітаційних послуг засобами інклюзивного туризму в громаді : монографія / Кравченко О.О., Коляда Н.М, Каштан С.М.; Молоченко І.А. – Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2020. 202 с.

15. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист : збірник документів. К. : АТ Видавництво «Столиця», 2018. Ч. 2. 292 с.

16. Документ Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи щодо досліджень у соціальній роботі [Пер. з англ. Семигіної Т.В. (2017)]. URL: <https://bit.ly/3dB5fl2>

17. Дослідження у соціальній роботі: Антологія [упор.Т.Семигіна]. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2021.203 с.

18. Енциклопедія інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму : енциклопедія [Лепський В. В., Безлюдний О. І., Коляда Н. М., Кравченко О. О. та ін.]. Умань : Візаві, 2019. 562 с.

19. Енциклопедія інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму. [Лепський В. В., Безлюдний О. І., Коляда Н. М., Кравченко О. О. та ін.]; МОЗ України, КЗ «Черкаський обл. центр медико-соц-ї експертизи ЧОР», МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань: ВПЦ «Візаві», 2019. С. 110, 151, 169.

20. Єрошенко К.М., Семигіна Т. В. (2018). Дослідження в дії у соціальній роботі: ролі дослідника. URL: <https://bit.ly/2DTw6eq>

21. Жінки в історії професійної соціальної роботи: від XIX століття – до сьогодення : колективна монографія / [Т.В. Семигіна, Н. М. Коляда, О. О. Кравченко, Т. Д. Кочубей та ін.] ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань : Візаві, 2020. 317 с.

22. Жінки в історії професійної соціальної роботи: від XIX століття – до сьогодення : колект. моногр. / Т. В. Семигіна, Н. М. Коляда, О. О. Кравченко та ін. ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань : Сочінський М. М., 2022. 321 с.

23. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-III . *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 42.

24. Звіт про діяльність центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за 2012 рік/ Офіційний сайт Міністерства соціальної політики [Електронний ресурс]: [http:// www.mlsp.gov.ua/ labour/ control/ uk/ publish/ article](http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article)

25. Здобутки і виклики експерименту з присудження наукового ступеня доктора філософії : аналітичний звіт / Ю. Бреус, Л. Колісник, В. Меньяло, Є. Ніколаєв. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2021. 84 с.

26. Іванов Д.І. Психологічний аналіз системи дитячо-батьківських стосунків у парадигмі глибинної психології : дис. д-ра пед. наук [спец.] 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Іванов Дмитро Іванович;

Південноукраїнській державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. Захищена 05.03.2005. Одеса, 2005. 46 с.

27. Інновації в соціальній роботі (Науковий семінар) : навч. посібник / О. О. Кравченко ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Київ : ФОП Ямчинський О.В., 2021. 381 с.

28. Інноваційні процеси в освіті: від новаторського руху вчителів до інновацій у підготовці педагогічних кадрів. Кол. авт.: О. А. Комар, Т. Я. Грітченко, О. В. Кравчук. Умань : Візаві, 2020. 234 с.

29. Інформаційно-аналітичний звіт мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді м. Києва, 2013. 93 с.

30. Кайтанський О.С. Правові аспекти соціального захисту окремих категорій сімей із дітьми. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 1(16). С. 31–34.

31. Капська А. Й. Соціальна робота : навч. посіб. / А. Й. Капська. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 328 с.

32. Карагодіна О., Семигіна Т. (2020). Розвивальний потенціал досліджень у соціальній роботі. URL: <https://bit.ly/2DHYvEB>

33. Карагодіна О.Г., Семигіна Т.В. (2020). Гендерна освіта у підготовці соціальних працівників. URL: <https://bit.ly/3gmvFXC>

34. Каркач А.В., Семигіна Т.В. (2019). Подолання цифрової нерівності як виклик для сучасної соціальної роботи з літніми людьми. URL: <https://bit.ly/34pdOg0>

35. Коляда Н. М., Кравченко О. О. Ключові компетентності для життя у підготовці науково-педагогічних кадрів. *Soft skills – невід’ємні аспекти розвитку та формування конкурентоспроможності сучасних студентів: матеріали науковопрактичного семінару (Умань, 12 травня 2022 р.)* / [ред. кол. : Сафін О. Д. та ін.]. Умань, 2022. 53 с. С. 26–30.

36. Коляда Н. М., Кравченко О. О. Ключові компетентності для життя у підготовці науково-педагогічних кадрів. *Soft skills – невід’ємні аспекти розвитку та формування конкурентоспроможності сучасних студентів:*

матеріали науковопрактичного семінару (Умань, 12 травня 2022 р.) / [ред. кол. : Сафін О. Д. та ін.]. Умань, 2022. 53 с. С. 26–30.

37. Коляда Н. М., Левченко Н. В. Підготовка докторів філософії з соціальної роботи в контексті інтеграції до світового освітньо-наукового простору. *Актуальні дослідження в соціальній сфері* : матеріали вісімнадцятої міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2022 р.) / гол. ред. В. В. Корнєщук. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2022. 195 с. С. 150–152.

38. Коляда Н. М. Розвиток молодіжної роботи в умовах вищого закладу освіти. *Соціальна робота і соціальна освіта*. 2018. Вип. 2. С. 79–88.

39. Коляда Н. М. Формування професійної компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах діяльності студентського наукового товариства. *Соціальна робота і соціальна освіта*. 2018. Вип. 2. С. 68–78.

40. Коляда Н. М., Кравченко О. О., Кучер Г. М. Соціальна робота з дітьми шкільного віку в громаді: практичний досвід. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. соціальна робота». 2018. Випуск 2 (43). С. 126–132.

41. Коляда Н. М., Кравченко О. О. Соціально-економічні засади підтримки людей з інвалідністю крізь призму професійної реабілітації. *Економічні горизонти*. Вип. 1 (8). 2019. С. 44–52.

42. Коляда Н., Левченко Н., Заболотна О. Підготовка докторів філософії із соціальної роботи в Україні: перший досвід та перспективи розвитку. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. № 2 (7). С. 291–305.

43. Коляда Н., Левченко Н., Заболотна О. Підготовка докторів філософії із соціальної роботи в Україні: перший досвід та перспективи розвитку. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. № 2 (7). С. 291–305.

44. Коляда Н., Моргай Л. Дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії. спеціальність 231 соціальна робота. 2020 – 2021 рр. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. № 2 (7). С. 315–363.

45. Коляда Н.М. Молодіжна робота як засіб неформальної громадянської освіти. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. Вип. 19. 2019. С. 72–79.

46. Коляда Н.М., Кравченко О.О. Науково-дослідний центр педагогічного краєзнавства: 15 років діяльності. *Інноватика у вихованні*. 2022. Вип. 15. С. 35–47.

47. Коляда Н.М., Кравченко О.О. Практичний досвід формування «soft-skills» в умовах закладу вищої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. Том 3, № 27. С. 137–145. URL:

http://www.apfn-journal.in.ua/archive/27_2020/part_3/26.pdf

48. Коляда Н.М., Кравченко О.О. Практичний досвід формування «soft-skills» в умовах закладу вищої освіти. *Науковий збірник «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка»*. 2020. Том 6, № 27. С. 137–145.

49. Коляда Н.М., Кравченко О.О., Коляда Т.В. Міжнародний досвід підготовки докторів філософії з соціальної роботи. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2022. Вип. 1 (8). С. 232–245. (подано) Категорія Б

50. Коляда Н.М., Левченко Н.В., Ісаченко В.П. Підготовка фахівців до роботи з молоддю: історичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2020 С. 61–66.

51. Конституція України №254к/96-ВР від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

52. Концепція соціального забезпечення населення України / затв. Постановою ВР України №3758-XII від 21.12.93 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3758-12#Text>

53. [Корж І. А.](#), Романова Н.Ф. Багатодітна сім'я як об'єкт соціальної роботи. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2015. № 1-4. С. 95–102.
54. Косарева О.І. Педагогічні умови формування гармонійних взаємин батьків з дітьми старшого дошкільного віку: автореф. дис. ... канд. пед. наук [спец.] 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / Косарева Оксана Іванівна; Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України. Дата захисту 31.10.2006. Київ, 2016. 15 с.
55. Костів В. Соціально-педагогічна робота з сім'єю. Виховний потенціал родини. *Проблемне поле соціальної педагогіки*. 2017. № 3. С. 54.
56. Кочубей Тетяна, Ткачук Юлія. Місце соціальних навичок «soft skills» у системі компетентностей майбутніх соціальних працівників. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. 2(7). С. 43–51.
57. Кравченко О. О., Кучер Г. М. Соціальна робота на рівні громади в умовах пандемії. *Університетські наукові записки*. 2021. № 4 (82). С. 21-30.
58. Кравченко О. О., Міщенко М. С. Інноваційний проєкт комплексної реабілітації людей з інвалідністю. *Перспективи та інновації науки*. 2022. №2 (7). С. 880–892.
59. Кравченко О., Коляда Н. Підготовка PhD здобувачів до управління науковими проєктами: з досвіду реалізації ОНП «соціальна робота». *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. № 2 (7). С. 304-313. URL: <http://srso.udpu.edu.ua/article/view/244877/pdf33>
60. Кравченко О., Коляда Н., Підготовка PhD здобувачів до управління науковими проєктами: з досвіду реалізації ОНП «соціальна робота». *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. № 2 (7). С. 306–314.
61. Кравченко О.О. Система соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного туризму. *Науковий вісник ужгородського національного університету*. 2022. ВИПУСК 1 (50). С. 138-145.

62. Кравченко О.О. Гендерні аспекти лідерства майбутніх соціальних працівників в умовах ЗВО. *Збірник наукових праць УДПУ імені Павла Тичини*. 2020. № 1. С. 95-104. URL: <http://znp.udpu.edu.ua/article/view/208176>

63. Кравченко О.О. Міждисциплінарний підхід у дослідженні соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з інвалідністю засобами інклюзивного туризму *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : збірник наукових праць: вип. 16. Том. 1. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2020. С.186-197. URL: <https://aqce.com.ua/vipusk-n16-tom12020/kravchenko-oo-mizhdisciplinarnij-pidhid-u-doslidzhenni-socialno-psiologichnoi-reabilitacii-ditej.html>*

64. Кравченко О.О. Нормативно-правові засади впровадження інклюзивного туризму як засобу реабілітації дітей та молоді з особливими освітніми потребами. *Збірник наукових праць педагогічні науки Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2020, № 1(20). С. 128–147. URL: <https://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/pedzbirnyk/article/view/403>

65. Кравченко О.О. Організаційно-змістові засади дистанційного навчання у ЗВО України в умовах карантинних обмежень. *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»* № 1(9) (2020). С. 118–135. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/13285>

66. Кравченко О.О. Освітньо-виховний, реабілітаційний та оздоровчий потенціал інклюзивного туризму в умовах інклюзивного навчання : монографія / Оксана Олексіївна Кравченко ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Умань : Візаві, 2022. – 272 с.

67. Кравченко О.О. Соціальна робота з жінками із сільської місцевості, які зазнали насилля: до питання підготовки фахівців. *Universytet Humanistyczno-przyrodniczy im. Jana Dlugosza. Pedagogika. Studia i Rozprawy*. 2020, t. XXIX, s. 175–190. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/14306/1/13_Kravchenko_Pedagogika_29_2020.pdf

68. Кравченко О.О., Коляда Н.М., Ісаченко В.П., Гончар І.Г. Social activity of student youth: experience of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. *4th International Conference on Intelligent Human Systems Integration: Integrating People and Intelligent Systems (IHSI 2021)*. University of Palermo, Palermo, Italy, February 22-24, 2021.

69. Кравченко О.О., Кулик М., Скочко М. Недержавні організації як суб'єкти соціального розвитку громад: досвід міжнародного благодійного фонду «НЕБАЙДУЖІ». *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. 1 (6). С.105-111. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/soc_robota_soc_osvita/2021_1/13.pdf

70. Кравченко О.О., Кучер Г.М. До питання задоволення потреб населення у соціальних послугах (з досвіду міста Умань). *East European Scientific Journal* (Warsaw, Poland). 2019. part 5. S. 40–45.

71. Кравченко О.О., Кучер Г.М. Захист прав жінок на рівні громади: досвід міста Умань. *Інноватика у вихованні*. 2020. Том 2 № 11. С. 14–21. URL: <http://journals.uran.ua/swe/article/view/228110/227315>

72. Кравченко О.О., Кучер Г.М. Інклюзивний соціально-реабілітаційний туризм як складова соціальної роботи у громаді (на прикладі м. Умань). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2019. Випуск 2 (45). С. 109–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2019_2_22

73. Кравченко О.О., Кучер Г.М. Соціальний захист учасників АТО\ООС та сімей загиблих на рівні громади. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2019. № 18. С. 91-97.

74. Кравченко О.О., Матрос О.О., Біленко А. Студентське наукове товариство як осередок підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. 2 (7). С. 163–173. URL: <http://srso.udpu.edu.ua/article/view/244646>

75. Кравченко Оксана, Коляда Наталія, Салата Назар. Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з особливими освітніми потребами в Україні. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2020. Вип. 2 (5). С. 13–25. URL: <http://srsou.edu.ua/article/view/220765/220505>

76. Кравченко Оксана, Коляда Наталія, Чупіна Катерина. З досвіду соціальної роботи в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2020. Вип. 1 (4). С. 112–141.

77. Крамаренко Л. В. Категорія «Багатодітні сім'ї» у законодавчих актах України. К.: 2011. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?

78. Литвинов А. С. Педагогічний провайдинг інновацій в освіті. Суми : Університетська книга, 2017. 265 с.

79. Лиховид Д., Семигіна Т. (2016). «Дослідження за участю»: технологія опитування та інструмент розвитку громади. URL: <https://bit.ly/31lygwf>

80. Малиш В.І. Економічна соціалізація підлітків з багатодітних сімей як соціально-педагогічна проблема. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2018. № 6 (320). С. 50–57.

81. Меньяло В. І. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх докторів філософії до дослідницько-інноваційної діяльності. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. - Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2020.

82. Методичні рекомендації до самостійної роботи здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни «Методика викладання фахових дисциплін (Соціальна робота)» (ОНП «Соціальна робота», спеціальність 231 соціальна робота): навч.-метод. посібн. / уклад.: Кочубей Т. Д., ; Уманський держ. пед.

ун-т імені Павла Тичини, ф-т соц. та псих. освіти, каф. соц. педагогіки та соц. роботи. Умань : УДПУ, 2022. 56 с.

83. Методичні рекомендації до самостійної роботи здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни «Теоретико-практичні основи технологій соціальної роботи» (ОНП «Соціальна робота», спеціальність 231 соціальна робота): навч.-метод. вид. / уклад.: Коляда Н.М. ; Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, ф-т соц. та псих. освіти, каф. соц. педагогіки та соц. роботи. Умань : УДПУ, 2022. 33 с.

84. Методологія наукових досліджень у соціальній роботі: навч.-метод. посібн. / Уклад. Н. М. Коляда, Т.Д. Кочубей, О.О. Кравченко, М.О. Скочко. Київ, 2021. 341 с.

85. Методологія наукових досліджень у соціальній роботі: навч.-метод. посібн. / Уклад. Н. М. Коляда, Т.Д. Кочубей, О.О. Кравченко, М.О. Скочко. Київ, 2021. 341 с.

86. Наказ Кабінету Міністрів України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» № 3131/386 від 07.09.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0917-09#Text>

87. Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження нової редакції кваліфікаційної характеристики професії „Фахівець із соціальної роботи» від 25.05.2012 № 309 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0309-12>.

88. Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації роботи фахівця із соціальної роботи центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді» від 01.10.2012 № 613 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0613-12>.

89. Наука і освіта. ДЗ «Південно-український національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського». URL: <https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/>
90. Наука. МОН України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nauka>
91. Наукова робота без плагіату: легко і просто. URL: <https://unichек.com/ua/blog/naukova-robot-a-bez-plagiatu-legko-i-prost>
92. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: статистичний збірник. 2007-2020 рр. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/16/Arch_nay_zb.htm
93. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. URL: <https://nv.pdpu.edu.ua/>
94. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». URL: <http://visnyk-ped.uzhnu.edu.ua/>
95. Науковий портал. УДПУ імені Павла Тичини. URL: <https://nauka.udpu.edu.ua/>
96. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Серія 5., Педагогічні науки: реалії та перспективи. URL: <http://nc-s5.npu.edu.ua/>
97. Науково-дослідний центр педагогічного краєзнавства. URL: <https://cutt.ly/oL4kwVK>.
98. Національна академія наук України. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Pages/default.aspx>
99. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
100. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. URL: <https://naqa.gov.ua/>
101. Неформальна освіта. Сайт факультету соціальної та психологічної освіти УДПУ імені Павла Тичини. URL: <https://is.gd/IjO2Ju>

102. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування №16/98 – ВР від 14.01.98 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80#Text>

103. Основи законодавства України про охорону здоров'я №2801-XII від 19.11.92 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

104. Основи соціальної роботи / Н. Б. Бондаренко, І. М. Грига, Н. В. Кабаченко та ін. ; за ред. Т. Семигіної та І. Григи. К. : Вид. дім «КМ Академія», 2014. 178 с.

105. Особливості дитячо-батьківських відносин у багатодітній сім'ї. URL: <https://vipsoft.blob.core.windows.net/contest/a878d0e67f1a33f2eff7aefd8138a1ce.pd>

106. Пеша І. В. Напрями і форми соціальної підтримки сімей, що забезпечуються фахівцями з соціальної роботи на рівні громади. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 11 : Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління. 2014. Вип. 19. С. 133–140.

107. Поліщук Н.М., Коляда Н.М. Волонтерська здоров'язбережувальна діяльність як форма соціального становлення студентської молоді. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. № 1 (6). С. 184–191. <http://srso.udpu.edu.ua/article/view/234181>

108. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)» № 896 від 21.11.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://allrefs.net/c4/3zlmw/p16/>.

109. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України №284-XIV від 01.12.98 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>

110. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України №2017-III від 05.10.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>

111. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України №2811-ХІІ від 21.11.92 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>

112. Про державну службу : Закон України №3723-ХІІ від 16.12.93 р. (з 01.01.2014 р. – нова редакція №4050- VI від 17.11.2011 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>

113. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам : Закон України №2109-ІІІ від 16.11.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text>

114. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України №1768-ІІІ від 01.06.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text>

115. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам : Закон України №1727-ІV від 18.05.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1727-15#Text>

116. Про житловий фонд соціального призначення : Закон України №3334-ІV від 12.01.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#Text>

117. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України №1058-ІV від 09.07.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>

118. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України №1105-ХІV від 23.09.99 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>

119. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України № 1533-ІІІ від 02.03.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#Text>

120. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими

похованням : Закон України № 2240-III від 18.01.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2240-14#Text>

121. Про зайнятість населення : Закон України №5067- VI від 05.07.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>

122. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України №1067- IV від 09.07.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>

123. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України №875-XII від 21.03.91 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>

124. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні : Закон України №3721-XII від 16.12.93 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text>

125. Про охорону дитинства : Закон України №2402-III від 26.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

126. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.

127. Про пенсійне забезпечення : Закон України №1788-XII від 05.11.91 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text>

128. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України №2262-XII від 09.04.92 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text>

129. Про прожитковий мінімум : Закон України №966-XIV від 15.07.99 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text>

130. Про прокуратуру : Закон України №1789-XII від 05.11.91 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

131. Про реабілітацію інвалідів в Україні : Закон України №2961-IV від 06.10.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>

132. Про соціальні послуги : Закон України №966-IV від 19.06.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

133. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України №2558-III від 21.06.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>

134. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України №3551-XII від 22.10.93 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

135. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України №796-XII від 28.02.91 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text>

136. Про судоустрій і статус суддів : Закон України №2453- VI від 07.07.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

137. Проблеми сучасного підручника. Інститут педагогіки НАПН України. URL: http://ipvid.org.ua/products/2018_1/

138. Професійна освіта: методологія, теорія та технології. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». URL: <https://education-journal.org/index.php/journal>

139. Реалізація державних програм спрямованих на соціальний захист багатодітних сімей. URL: <https://polinfo.gov.ua/6970-realizatsiia-derzhavnykh-program-spriamovanykh-na-sotsialnyi-zakhyst-bahatoditnykh-simei>

140. Регіональний круглий стіл «Нова українська школа: «soft-skills» крізь призму психологічного та соціально-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу». URL: <https://bit.ly/33IS0OH>, <https://bit.ly/3nR5sH9>

141. Романова Н. Ф., Семигіна Т. В., Левченко В. М. Вивчення вітчизняної практики надання послуг потерпілим від насильства. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2008. № 4. С. 70–84.

142. Семигіна Т. (2018). Наука в інформаційному суспільстві: профілі науковців та академічні мережі. URL: <https://bit.ly/3ksghvz>

143. Семигіна Т. (2018). Он-лайн курси як виклик для університетів. URL: <https://bit.ly/31IN8oO>

144. Семигіна Т. (2020). Етнографічні дослідження у соціальній роботі: погляди ззовні та зсередини. URL: <https://bit.ly/38E95rv>
145. Семигіна Т. (2020). Міжнародний досвід ведення реєстрів кваліфікацій. URL: <https://bit.ly/34r6Bfc>
146. Семигіна Т. В., Карагодіна О.Г., Дворяк С.В. (2020). Цифровий формат досліджень із соціальної роботи: рефлексії практичного досвіду. URL: <https://bit.ly/3o3uAcs>
147. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.
148. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.
149. Семигіна Т., Каркач А. (2019). «Е-інклюзія» літніх людей і соціальна робота. URL: <https://bit.ly/2TmPjKb>
150. Семигіна Т., Лиховид Д. (2016). Значення он-лайн опитування для формування соціального капіталу територіальної громади. URL: <https://bit.ly/3mxIy1l>
151. Семигіна Т., Ярошенко А. (2020). Гендерна компетентність соціальних працівників: науковий дискурс. URL: <https://bit.ly/2HhKrD2>
152. Семигіна Т.В, Ярошенко А.А. (2020). Гендерні аспекти сучасної соціальної роботи: практика й освіта. URL: <https://bit.ly/3odJVaq>
153. Семигіна Т.В. (2016). Он-лайн технології у практичній соціальній роботі. URL: <https://bit.ly/35vI1cH>
154. Семигіна Т.В. (2020). Дослухаючись до розповідей: нормативні дослідження у соціальній роботі. URL: <https://bit.ly/2Hl90io>
155. Семигіна Т.В. (2020). Клієнти соціальної роботи як співдослідники. URL: <https://bit.ly/2DHbiqQ>
156. Семигіна Т.В. (2020). Розуміння та використання рефлексивності у дослідженнях із соціальної роботи. URL: <https://bit.ly/3aisChy>
157. Семигіна Т.В. (2020). Чи завжди цифри мають значення: Огляд парадигм дослідження у соціальній роботі. URL: <https://bit.ly/35gOk3M>

158. Семигіна Т.В., Скляр Т.М. (2020). Відповідь соціальної роботи на виклики пандемії COVID. URL: <https://bit.ly/3jqijv6>

159. Сідлецька, Л. І.; Савельчук, І. Б. Соціальна робота з сім'ями, які мають складні життєві обставини. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2015. № 1-4. С. 110–118.

160. Соціальна інклюзія дистанційного освітнього процесу : навч.-метод. довід. / О. О. Кравченко, М. С. Міщенко, І. Г. Резніченко [та ін.] ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Київ : Компринт, 2021. 173 с.

161. Соціальна робота з багатодітною сім'єю. URL: https://pidru4niki.com/73062/sotsiologiya/sotsialna_robota_bagatoditnoyu_simyeyu
ц

162. Соціальна робота з вимушеними переселенцями в сучасній Україні / Кол. авт.: О. В. Борисова, О. М. Знаткова, О. О. Кульга, В. В. Нікітіна. К. : Кондор, 2019. 465 с.

163. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів / Кол. авт.: С. В. Мітіна, С. П. Белавін, О. А. Орловська. К. : Гельветика, 2021. 435 с.

164. Соціальна робота на підприємстві / Уклад.: Л. А. Моргай Умань : Візаві, 2021. 221 с.

165. Соціальна робота та соціальна освіта. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. URL: <http://srsou.edu.ua>)

166. Соціальна робота: технологічний аспект: Навчальний посібник / За ред. проф. А.Й. Капської. К. : Центр навчальної літератури, 2018. 352 с.

167. Соціальний захист учасників АТО/ООС: з досвіду Уманської міської територіальної громади : навч.-метод. довід. / Г. М. Кучер, О. О. Кравченко ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Умань : Візаві, 2022. – 103 с.

168. Соціально-психологічна реабілітація вразливих категорій громадян від наслідків війни : колективна монографія / [О. Д. Сафін, Н. М.

Коляда та ін.] ; за заг. ред. О. О. Кравченко ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини.- ФОП Ямчинський О.В., 2022. – 406 с.

169. Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з особливими освітніми потребами: інноваційні технології природотерапії : монографія / Кравченко О. О., Міщенко М. С., Левченко Н. В. та ін. ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань : Візаві, 2020. 144 с.

170. Сучасні теорії соціальної роботи: Антологія [упор. Т. Семигіна]. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2021. 160 с.

171. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді Інститут проблем виховання НАПН України. URL: <https://zbirnyk.ipv.org.ua/ua/>

172. Теслюк В. М. Технології соціально-педагогічної діяльності. К. : Ліра-К, 2019. 359 с.

173. Тетяна Семигіна. Наукові та навчально-методичні праці (на 1.09.2021 р.). URL: <https://bit.ly/2XgkDPP>

174. Технології соціальної роботи : навч. посібник / Уклад. Н.М. Коляда, Н. В. Левченко. Умань : Візаві, 2018. 338 с.

175. Чумаренко Оксана Вікторівна. Державна соціальна політика України: регулювання статусу багатодітної сім'ї: автореферат магістерської роботи на здобуття наукового ступеня магістра публічного управління. Спеціальність 074 Публічне управління та адміністрування. Миколаїв, 2019. 15 с.

176. Щодо соціальної підтримки багатодітних сімей. URL: <https://social.te.gov.ua/articlearticles/2022/03/11/shodo-socialnoyi-pidtrimki-bagatoditnih-simej/>

177. Ярошенко А., Семигіна Т. (2018). Гендерні континууми і їхній потенціал для розвитку соціальної роботи у ВІЛ-сервісі. URL: <https://bit.ly/2He4W43>

178. Ярошенко А., Семигіна Т. (2018). Фемінізм і сучасна соціальна робота. URL: <https://bit.ly/3k8TtRC>

179. Ярошенко А., Семигіна Т. (2019). Розпізнати нерівність: гендерний аналіз навчальних матеріалів у соціальній роботі. URL: <https://bit.ly/358Xyiq>
180. Ярошенко А., Семигіна Т. (2019). Феміністична соціальна робота як професійне інвестування в жіночу солідарність. URL: <https://bit.ly/3nWS170>
181. Current issues of inclusive tourism introduction in Ukraine and other countries. Poznan : UniKS Press, 2020. 225 p. ISBN 978-83-953988-2-7.
182. Dvoriak, S., Karagodina, O., Semigina, T. (2020). Gender competences of social work students: do we need a transformative approach? URL: <https://bit.ly/3o4XEQA>
183. EUA Council for Doctoral Education. URL: <https://eua-cde.org/> (дата звернення: 12.07.2022).
184. Group for the Advancement of Doctoral Education in Social Work. URL: <http://www.gadesocialwork.org/>
185. IASSW General Assembly 2022. URL: <https://www.iassw-aiets.org/featured/10099-iassw-online-general-assembly-2022-2/>
186. International Council on Social Welfare, ICSW. URL: <https://www.icsw.org/>
187. International Federation Of Social Workers, IFSW. URL: <https://www.ifsw.org/social-work-action/>
188. Koliada N., Kravchenko O., Nataliia Levchenko Youth Workers and Innovative Development of Social Work. Advances in Intelligent Systems and Computing (2020) 1209 AISC. URL: <https://link.springer.com/bookseries/11156> (Scopus).
189. Koliada N. M., Kravchenko O. O., (2019), Social and economic principles of supporting people with disabilities through the perspective of professional rehabilitation. *Economies' Horizons*. 1(8), 44–52. URL: <http://eh.udpu.edu.ua/article/download/170027/169917>

190. Koliada, N., Kravchenko, O., Berezivska, L., Herasymenko, O., Shevchuk, O. Youth Policy: From Educational Subject to Scientific and Practical Developments. *Lecture Notes in Networks and Systems* [this link is disabled](#), 2022, 319, стр. 1235–1241. URL: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57199172551> (Scopus).

191. [Koliada, N.](#), [Kravchenko, O.](#), [Berezivska, L.](#), ...[Herasymenko, O.](#), [Shevchuk, O.](#) Youth Policy: From Educational Subject to Scientific and Practical Developments. [Lecture Notes in Networks and Systems](#) [this link is disabled](#), 2022, 319, pp. 1235–1241. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-85540-6_158 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57199172551> (Scopus).

192. Kravchenko O., Chupina K., Koliada N., Safin O., Bondarenko H. Psychological and Pedagogical Support of Students with Special Educational Needs in a Higher Education Institution. *Lecture Notes in Networks and Systems*. July 2021. Volume 263, Pages 299–306. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-80744-3_37/ (Scopus).

193. Kravchenko O., Mishchenko M., Klymenko Y., Kuzmenko M., Potapchuk N. Inclusive-Resource Center Specialists' Mental Health/ *Lecture Notes in Networks and Systems*/ July 2021, Volume 263, Pages 40 – 47. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-80744-3_6 (Scopus)

194. Kravchenko O., Oksom P., Voitovska A., Albul I. Gender socialization of students with disabilities: *Ukrainian practicies. Amazonia Investiga*. 2020. Vol 9 No 27 URL: <https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1235> (Scopus).

195. Kravchenko O., Voitovska A., Koliada N. Social and Economic Principles of Single Mothers' Support in Ukraine. *Advances in Intelligent Systems and Computing* 961, pp. 293–303 URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-20154-8_27 (Scopus).

196. Kravchenko O., Albul I. Social and cultural activity of Ukrainian progressive intellectuals of the late 19th-early 20th centuries. *Second international conference on history, theory and methodology of learning*. 2021, Volume 104, Article Number 01001 URL: (*Web of Science*)

197. Kravchenko Oksana. Physical Support Of People With Disabilities: Professionals' Training. *Social Work and Education*. Vol. 8 No. 1 (2021). Pp. 116-128. URL: <http://journals.uran.ua/swe/article/view/228411>

198. Kravchenko O., Svyrydiuk O., Karpych I., Boiko O. Gender approach to studying history of social work of Ukraine. *IHIET-AI 2021: Human Interaction, Emerging Technologies and Future Applications IV* pp 678-685. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-74009-2_86 (*Scopus*)

199. Kravchenko, O., Koliada, N., Levchenko, N. Youth Workers and Innovative Development of Social Work. *Advances in Intelligent Systems and Computing*, 2020, 1209 AISC, pp. 421–430. (*Scopus*). URL: <https://link.springer.com/bookseries/11156>

200. Levchenko N., Klymenko Y., Baldyniuk O., Roienko S., Koliada N. Innovative Forms of Social Non-formal Youth Education . *Lecture Notes in Networks and Systems*. 2021, V. 269, pp. 379–386 (*Scopus*). <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57199172551>

201. Quality guidelines for Phd programs in social work. URL: [http://www.gadephd.org/Portals/0/docs/GADE%20quality%20guidelines%20approved%204%2006%202013%20\(2\).pdf?ver=2013-06-27-221225-117](http://www.gadephd.org/Portals/0/docs/GADE%20quality%20guidelines%20approved%204%2006%202013%20(2).pdf?ver=2013-06-27-221225-117)

202. Realising the potential of researchers VITAE. URL: <https://www.vitae.ac.uk/>

203. Safin O., Kravchenko O., Mishchenko M., Potapchuk Y. Peculiarities of Psychologists' and Social Pedagogues' Work in Terms of Quarantine/ *Lecture Notes in Networks and Systems*/ 2021, 267, pp. 149-157. (*Scopus*)

204. Social Work and Education. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка ГО «Центр соціального розвитку та інновацій». URL: <http://www.library.tnpu.edu.ua/index.php/naukzap/2201-social-work-and-education>

205. The International Association Of Schools Of Social Work. URL: <https://bit.ly/2ZYWK0N>

ДОДАТКИ

Додаток А

СПІЛКА БАГАТОДІТНИХ СІМЕЙ «ЩАСЛИВА РОДИНА»¹

Спілка багатодітних сімей Львівщини «Щаслива родина» – створена в березні 2007 року. Спілка об'єднує сім'ї, що виховують 4 і більше дітей, і нараховує 200 сімей, у Львові таких сімей близько 500, в області в межах 8 тис.

Мета: представлення інтересів та захист прав багатодітних сімей, сприяння фізичному, культурному та інтелектуальному розвитку дітей з багатодітних родин та успішній інтеграції їх у суспільне життя.

Основні завдання:

- Сприяння розвитку існуючих та створенню нових соціально-економічних, правових та інших гарантій і пільг для багатодітних сімей та її членів.
- Забезпечення інтелектуального, фізичного та культурного розвитку дітей з багатодітних родин, сприяння їх належному вихованню, оздоровленню, навчанню та соціально-професійній адаптації.

---

¹ Спілка багатодітних сімей «Щаслива родина». URL: <https://social.lviv.ua/ngo/perelik-gromadskykh-organizacij/spilka-bagatoditnikh-simey-lvivshhin/>

- Участь у розробці місцевих та загальнодержавних законодавчих та нормативно-правових документів, що стосуються прав та інтересів багатодітних сімей
- Внесення пропозицій до органів влади і управління щодо покращення рівня соціального та правового захисту багатодітних сімей.
- Сприяння правовій освіті членів багатодітних сімей та поширення інформації про зміни в нормативно-правовому регулюванні статусу багатодітних сімей
- Представництво та захист законних прав та інтересів членів Спілки у державних органах та установах, органах місцевого самоврядування, інших організаціях.

У 2008 році ЛОГО «Спілка багатодітних сімей Львівщини «Щаслива родина» спільно з управлінням соціального захисту Львівської міської ради організувала і провела акцію «Пізнай світ» (туристичні поїздки).

Реалізовано соціально-культурний проект «Соціологічне опитування «Багатодітність: віднайдення втраченого вектору розвитку родинного життя».

ЩАСЛИВИЙ ДІМ ТОЙ, ДЕ БАГАТО ДІТЕЙ²

Родина — це найдорожчі люди, які нас оточують. І коли їх багато, це справжнє щастя. Та, ніде правди діти, у часи коронавірусу й непростої економічної ситуації в країні чимало українців замислюються над тим, чи варто народжувати, особливо коли в родині вже є одна або дві дитини. Адже, щоб виховати й виростити малюка, потрібно чимало зусиль і коштів. А якщо родина багатодітна, витрати зростають у рази: здорова їжа, одяг, іграшки та книжки, дитсадки, школи та виші. І батьківська платня, найчастіше, не в змозі покрити всі витрати й нагальні потреби дітей. І все-таки чимало з нас переконані, що сини і дочки — найдорожчий скарб. А отже, за даними Єдиного обліку багатодітних сімей, в Україні обліковується понад 300 тисяч багатодітних родин, у яких виховується понад один мільйон дітей. І держава прагне не полишати їх наодинці з труднощами. Адже одним із важливих напрямів соціальної політики, яку провадить профільне міністерство, є саме підтримка й захист вразливих категорій населення.

Тож фахівців Міністерства соціальної політики надали чіткі відповіді на запитання щодо державної підтримки таких родин.

Яка сім'я вважається багатодітною і який розмір допомоги на дітей?

Передусім варто знати, що багатодітна сім'я — це родина, в якій подружжя (чоловік і жінка) перебуває в зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей. Або один батько чи мати, який (яка) проживає разом із трьома і більше дітьми та самотійно їх виховує, повідомляє пресслужба Мінсоцполітики.

Також до складу багатодітної сім'ї належать діти, які навчаються за

---

² Щасливий дім той, де багато дітей. Урядовий кур'єр. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/shasliviij-dim-toj-de-bagato-ditej/>

денною або дуальною (вид освіти, при якій поєднується навчання в закладах освіти з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах і організаціях для набуття певної кваліфікації) формою здобуття освіти у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, — до закінчення навчання в закладах освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років.

Батькам і дітям із багатодітних сімей видають відповідні посвідчення.

Розмір державної допомоги становить 1,7 тисячі гривень на дитину на місяць.

Кому надається допомога на дітей, які виховуються в багатодітних сім'ях?

Фахівці Мінсоцполітики звертають увагу на те, що таку допомогу призначають одному з батьків дитини, які постійно проживають разом з нею. Отримати такий вид допомоги можуть не лише громадяни України, а й іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають на території нашої держави.

Які умови призначення такої допомоги і на який період її нараховують?

Державна допомога на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях, призначається на третю і кожен наступну дитину з місяця, в якому було подано заяву з усіма необхідними документами, та виплачується щомісяця по місяць досягнення дитиною 6-річного віку включно.

В Україні проживає понад 300 тисяч багатодітних родин, де виховується більш ніж мільйон дітей. Фото Володимира ЗАЇКИ

У яких випадках може бути припинено виплату такої допомоги?

Також дорослим не слід забувати, що виплата допомоги на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях, припиняється, якщо:

- ◆ її отримувача було позбавлено батьківських прав;
- ◆ отримувач допомоги використовував її не за призначенням або не забезпечив належних умов для повноцінного утримання й виховання дитини;

- ◆ в отримувача допомоги відібрали дітей без позбавлення його батьківських прав;

- ◆ дитину було влаштовано на повне державне утримання;

- ◆ дитину було влаштовано на цілодобове перебування (від чотирьох ночівель на тиждень) до інтернату (пансіону), закладу загальної середньої освіти (за винятком спеціальних закладів освіти, закладів освіти III ступеня, ліцеїв, що забезпечують здобуття виключно профільної середньої освіти, та випадків, коли батьки сплачують повну вартість утримання дитини в закладі);

- ◆ отримувач допомоги перебуває в місцях позбавлення волі за рішенням суду;

- ◆ родина втратила статус багатодітної сім'ї;

- ◆ отримувач допомоги подав заяву про припинення виплати такої допомоги;

- ◆ отримувача допомоги або дитину визнано померлими.

Куди звертатися, щоб отримати допомогу на дітей, які виховуються в багатодітних сім'ях, і які потрібні документи?

З 1 березня 2021 року заяви з необхідними документами приймають посадові особи виконавчого органу або центру надання адміністративних послуг виключно з формуванням електронної справи. Заяви з необхідними документами (після формування електронної справи) у паперовому вигляді передають до відповідного органу соціального захисту населення не рідше, ніж раз на два тижні.

У сільській місцевості заяви з необхідними документами для призначення соціальної допомоги приймають відповідальні особи із соціальних питань в об'єднаних територіальних громадах, які передають їх відповідним органам соціального захисту населення.

Перелік документів, необхідних для отримання допомоги:

- ◆ паспорт громадянина України (паспортний документ іноземця) або інший документ, що посвідчує особу й підтверджує її спеціальний статус;

◆ заява одного з батьків, з яким постійно проживає дитина, на призначення цієї допомоги;

◆ посвідчення батьків багатодітної сім'ї (з пред'явленням оригіналу). У разі досягнення дитиною з багатодітної родини шестирічного віку подається посвідчення дитини з багатодітної сім'ї (з пред'явленням оригіналу);

◆ свідоцтва про народження всіх дітей.

На які пільги має право багатодітна сім'я?

Підтримуючи багатодітні сім'ї, держава надає їм у разі потреби такі пільги:

◆ 50% знижка плати за користування житлом у межах норм, передбачених чинним законодавством (21 квадратний метр загальної площі житла на кожного члена сім'ї, який постійно проживає в житловому приміщенні (будинку), та додатково 10,5 квадратного метра на сім'ю);

◆ 50% знижка плати за користування комунальними послугами (газопостачанням, електропостачанням, водопостачанням та іншими послугами) та вартості скрапленого балонного газу для побутових потреб у межах норм, визначених законодавством;

◆ 50% знижка вартості палива, зокрема рідкого, в межах норм, визначених законодавством, у разі якщо будинки, де проживають такі родини, не мають центрального опалення;

◆ позачергове встановлення квартирних телефонів. Абонентна плата за користування квартирним телефоном становитиме лише 5 % від затверджених тарифів.

Слід також знати, що такі пільги надають лише за умови, якщо розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу. У 2021 році це — 3180 гривень.

Діти з багатодітних сімей мають право на пільги:

◆ безоплатне одержання ліків за рецептами лікарів;

◆ щорічне медичне обстеження і диспансеризацію в державних і

комунальних закладах охорони здоров'я із залученням необхідних фахівців, а також компенсацію витрат на зубопротезування;

◆ першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках і першочергова госпіталізація;

◆ за наявності посвідчення встановленого зразка, безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі), автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості. Залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів (внутрішньорайонних, внутрішньо— та міжобласних) незалежно від відстані та місця проживання;

◆ безоплатне отримання послуг з оздоровлення та відпочинку.

Отже, якщо ваша родина велика і дружна — ви щасливі. А з підтримкою держави ви будете завжди спокійними за сьогодення та майбуття своїх дітей.

БАГАТОДІТНІ СІМ'Ї:

ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА³

Стаття 51 Конституції України визначає, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Саме у сім'ї формуються риси доброти, щирості, людяності, розуміння що таке «добро» і «зло», цінності любові до ближніх, рідної домівки, своєї Батьківщини. Це основні цінності, які людина й громадянин проносить через усе життя.

15 травня щороку Україна разом з іншими країнами світу відзначає Міжнародний день сім'ї. Цей день встановлено Генеральною Асамблеєю **ООН** у 1993 році й покликаний привернути увагу світового співтовариства до проблем сім'ї, підвищити рівень поінформованості у питаннях стосовно сімей і поглибити знання соціально-економічних і демографічних процесів.

Про те, які сім'ї є багатодітними їх гарантії та пільги роз'яснюють фахівці *Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Полтавській області*.

Стаття 3 Сімейного кодексу України визначає, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Права члена сім'ї має одинока особа.

Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

---

³ Багатодітні сім'ї. Правовий статус та державна підтримка. URL: <https://stsaltiv.gov.ua/useful-info/bagatoditni-simi-pravovi-status-ta-derzhavna-pidtrimka>

Відповідно до Закону України « Про охорону дитинства» **багатодітна сім'я – сім'я**, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах, – до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років.

Стаття 29 Цивільного кодексу України визначає, що місцем проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово. Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, які встановлюються **законом**.

Документом, що підтверджує статус багатодітної сім'ї і дітей з такої сім'ї та їх право на отримання пільг є відповідне посвідчення. Відповідно до **Порядку** виготовлення і видачі посвідчень батьків багатодітної сім'ї та дитини з багатодітної сім'ї, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 2010 р. № 209 посвідчення є документами, що підтверджують статус багатодітної сім'ї і дітей з такої сім'ї та їх право на отримання пільг згідно із **Законом України «Про охорону дитинства»** та іншими актами законодавства.

Посвідчення видаються структурними підрозділами районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчими органами міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад одному з батьків відповідно до місця реєстрації, протягом десяти робочих днів після подання: заяви одного з батьків про видачу посвідчень; копій свідоцтв про народження дітей; копії свідоцтва про шлюб (крім батьків, які не перебувають у шлюбі); копій сторінок паспорта громадянина України батьків з даними про прізвище, ім'я, по батькові, дату видачі паспорта та місце реєстрації; копії посвідки на постійне проживання батьків, якщо вони є іноземцями або особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах; довідки про склад сім'ї; фотокарток (батьків та дітей)

розміром 30 x 40 міліметрів; довідки із загальноосвітнього, професійно-технічного, вищого навчального закладу (для осіб від 18 до 23 років, які навчаються за денною формою навчання); довідки про реєстрацію місця проживання або перебування особи під час навчання (для осіб від 18 до 23 років, які навчаються за денною формою навчання); довідки структурного підрозділу районної, районної в м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті (у разі її утворення) ради про те, що батькам за місцем реєстрації посвідчення не видавалися (у разі, коли зареєстроване місце проживання батьків різне); у разі народження або навчання дитини за межами України – копій свідоцтва про народження дитини та довідки з навчального закладу з перекладом на українську мову, вірність якого засвідчена нотаріусом.

У разі переміщення багатодітної сім'ї із тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції чи населеного пункту, розташованого на лінії зіткнення, до іншої адміністративно-територіальної одиниці посвідчення видаються структурним підрозділом районної, районної у м. Києві держадміністрації, виконавчим органом міської, районної у місті (у разі її утворення) ради одному з батьків за місцем реєстрації після подання: заяви одного з батьків про видачу посвідчень; копій свідоцтв про народження дітей; копії свідоцтва про шлюб (крім батьків, які не перебувають у шлюбі); копій сторінок паспорта громадянина України батьків з даними про прізвище, ім'я, по батькові, дату видачі та місце реєстрації; фотокарток (батьків і дітей) розміром 30 x 40 міліметрів; довідки із загальноосвітнього, професійно-технічного, вищого навчального закладу (для осіб від 18 до 23 років, які навчаються за денною формою навчання); довідки про реєстрацію місця проживання або перебування особи під час навчання (для осіб від 18 до 23 років, які навчаються за денною формою навчання); копії довідки про взяття на облік внутрішньо переміщених осіб з відміткою територіального підрозділу ДМС про реєстрацію їх місця проживання.

Строк дії посвідчень визначається окремо для кожної багатодітної сім'ї і встановлюється з урахуванням перебування в сім'ї не менше трьох дітей у

віці до 18 років.

Звертаємо Вашу увагу, що дітям з багатодітної сім'ї посвідчення видаються з шести років. Посвідчення видаються безоплатно. У разі досягнення дитиною 14-річного віку в посвідчення вклеюється нова фотокартка.

Законодавством передбачені наступні пільги для багатодітним сімей: 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожного члена сім'ї, який постійно проживає в жиллому приміщенні (будинку), та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю); 50-відсоткова знижка плати за користування комунальними послугами (газопостачання, електропостачання та інші послуги) та вартості скрапленого балонного газу для побутових потреб у межах норм, визначених законодавством.

Крім того, багатодітні сім'ї мають право на 50-відсоткову знижку вартості палива, у тому числі рідкого, в межах норм, визначених законодавством, у разі якщо відповідні будинки не мають центрального опалення; позачергове встановлення квартирних телефонів. Абонентна плата за користування квартирним телефоном встановлюється у розмірі 50 відсотків від затверджених тарифів.

Пільги щодо плати за користування житлом (квартирної плати), комунальними послугами та вартості палива, передбачені пунктами 1-3 частини третьої цієї статті, надаються багатодітним сім'ям незалежно від виду житла та форми власності на нього.

Дітям з багатодітних сімей відповідно до норм чинного законодавства надаються такі пільги як безоплатне одержання ліків за рецептами лікарів; щорічне медичне обстеження і диспансеризація в державних та комунальних закладах охорони здоров'я із залученням необхідних спеціалістів, а також компенсація витрат на зубопротезування; першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація та) безоплатне одержання послуг з оздоровлення та відпочинку.

У сфері транспортного забезпечення діти з багатодітних сімей також мають право на безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського

транспорту (крім таксі), автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрірайонних, внутрі- та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання за наявності посвідчення встановленого зразка, а в разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду – також електронного квитка, який видається на безоплатній основі.

Звертаємо Вашу увагу, що зазначені пільги надаються за умови, якщо розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу.

Крім того, матері, які народили п'ятеро і більше дітей та виховали їх до шестирічного віку, (батько – якщо у разі смерті матері або позбавлення її батьківських прав ним здійснювалось виховання) мають право на **отримання пенсії за особливі заслуги** перед Україною у розмірі від 35 до 40 відсотків прожиткового мінімуму (ЗУ «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною»).

Кодексом законів про працю України та Законом України «Про відпустки» передбачено, що жінці, яка працює і має двох або більше дітей віком до 15 років, надається щорічно **додаткова оплачувана відпустка** тривалістю 10 календарних днів без урахування святкових і неробочих днів.

Крім того, сім'ї, які мають п'ятьох і більше дітей, та у разі народження у однієї жінки одночасно трьох і більше дітей, мають право на **позачергове отримання квартир або садибних (одноквартирних) жилих будинків** із житлового фонду соціального призначення а також позачергове право отримання житлового приміщення відповідно до Житлового кодексу України та ЗУ «Про житловий фонд соціального призначення».

За рішенням органів місцевого самоврядування та за рахунок місцевих бюджетів можуть встановлюватись додаткові пільгові умови для багатодітних сімей.